

DE ZUIDZOOM **Onvoltooid manuscript**

Deze editie van “De Zuidzoom in de Middeleeuwen” bevat een eerste aanzet tot een beschrijving van het landschap, de infrastructuur en de bebouwing van de Zuidzoom in ruwweg het tijdsbestek vanaf de Karolingische tijd tot in de vroege 16e eeuw.

Ik kom hierin tot de aanname dat het gebied van Wolfheze al in prehistorische tijden een schakelfunctie zal hebben – heeft – gehad in het vervoer van mensen en goederen. In Karolingische tijden is dit ook – nog steeds of opnieuw – het geval.

In het vroege Heilige Roomse Rijk – tussen, zeg, 1015 en 1039 – bouwt Meinwerk van Hamaland een woontoren in Dorenweerd, een kerk in Wolfheze en Bennekom en in 1031 een kapel in Renkum en – waarschijnlijk – tijdens het episcopaat van Bernoldus van Utrecht (1027-1054) komt het tot een parochie-indeling, waarbij de kerspels van Renkum, Wolfheze en Oosterbeek ontstaan.

Het Wolfhezer kerspel met een centrale ligging op de Zuidzoom, is bovendien groter qua oppervlakte dan de beide andere kerspels en heeft vier woonkernen gehad: het dorp zelf, Heelsum, Seelbeek en Dorenweerd. Oosterbeek heeft één en Renkum twee kernen gehad, het dorp zelf en Harten.

De bevolking van Wolfheze zal rijker en hoger opgeleid zijn geweest dan die van Renkum en Oosterbeek door de aanwezigheid van Hof Seelbeek, met daarin de Dusinghof, en kasteel Dorenweerd.

Wordt de bevolking van Renkum – gefragmenteerd als zij is: Harten; de Nederhof en de St. Vitushof (Stift Elten); de Overhof (Abdij van Paderborn) – op afstand bestuurd, die van Oosterbeek is dat nu juist niet maar wordt toch ook op afstand bestuurd, vermoedelijk door een schenking van Umbrachus van een deel van Oosterbeek en de Praast aan de Utrechtse St. Maartenkerk in 824 en in elk geval door de schenking van Wicbert en Waltbert, nakomelingen van Widukind van een ander deel van Oosterbeek en de Praast aan dezelfde kerk.

Wolfheze wordt tot in het begin van de 11e eeuw op enige afstand bestuurd eerst door Wichman en Adela van Hamaland, later door haar zoon Meinwerk, die \approx 1020 een “beheerder“ uit het plaatsje Toornwerd in het land van Hunsingo, Groningen aanstelt, huisvest in een houten woontoren op de plek van kasteel Doorwerth en een groot complex aan goederen in eigendom dan wel in bezit geeft.

Ongetwijfeld is het Meinwerk van Hamaland die aan de basis heeft gestaan van de ontwikkeling van het gebied rondom Selebach, Wolfheze en Dorenweerd, dat zou uitgroeien tot een parochie met op de sandr een kleine en arme boerenbevolking bij een relatief grote, tufstenen zaalkerk die – tegen de heersende gewoonte in – tegelijk met de zaal ook een toren krijgt en in het zuiden een veel grotere populatie bestaande uit welgestelden en hun huis-, tuin- en keukenbedienden, administrateurs van de Dusinghof, en kleine zelfstandigen zoals vissers, smeden en boeren.

Zoals zal blijken vestigt Meinwerk de Wolfhezer kerk op een plek waar, vroeger in de tijd, eerder een heidense offerplaats dan een christelijke gebedsplaats zal hebben gestaan en indien er al een christelijke godshuis zou zijn geweest dan eerder een kapel dan een kerk, bij

een kruising van wegen en zo dicht bij Hof Seelbeek dat hij in het terrein een situatie creëert die in hoge mate overeenkomt met die van de kerk van Herodna en de motte in het Renkumse beekdal.

Het Wolfhezer kerkgebouw is beschreven in 2008 en in meerdere edities van “de Zuidzoom” en ik heb er geen nieuwe inzichten over te melden. Minder goed gekend zijn Seelbeek, zijn hof en zijn hoeve, welke ik in een eerste beschrijving waarin ook de bemensing wordt besproken volg tot medio 16e eeuw. De duiding “Seelbeek” gebruik ik voor het gebied(je) plus zijn bebouwing, de duiding “Hof Seelbeek” voor het “principael huys” en “hoeve Seelbeek” voor de boerenhoeve in het gebied.

Omdat het kasteelgebouw en zijn evolutie door de tijden heen al min of meer uitvoerig door andere auteurs zijn beschreven laat ik het hier buiten beschouwing. Wel besteed ik enige aandacht aan het waarom achter de bouw van het kasteel op exact de locatie, waar het ook anno 2022 staat. CHECK

Ook de betrokken eigenaren en bezitters, kerkelijke gezagsdragers en publieke bestuurders passeren de revue maar ik beperk me daarin tot die van Seelbeek en van Dorenweerd.

De reden voor deze selectie is dat de “Seelbeek-betrokkenen” maar zeer ten delen bekend en nog minder gekend zijn; het gaat hier om een divers samengestelde groep.

Heel anders is dat met de betrokken van Dorenweerd, bij wie het in feite gaat om één familie vanaf het begin van de 11e eeuw tot aan 1402 wanneer Robert van Dorenweerd zich onder bescherming plaatst van Reynald van Gelre en zijn goederen rondom de burcht, gronden, mannen en rechten in leen terugontvangt. Van deze familie kennen we slechts de heren van Dorenweerd vanaf 1250 en (een aantal van) hun zonen; van de vrouwelijke leden van de familie kennen we slechts de beide dochters van Robert.

De familie kan heel kort worden omschreven als een zeer gefortuneerd, riddermatig geslacht van ministerialen (dienstmannen), door huwelijken verwant aan andere dergelijke geslachten maar niet aan de oude Gelderse geslachten als de van Wilps, van Baers en van Wisch.

Het opmerkelijke is nu niet zozeer dat de belening wordt gedaan als een *dienstmansgoed*, maar dat Robert ook wordt beleend met de lage en de hoge jurisdictie, voorwaar een *status aparte*, althans in mijn optiek.

In dit onderzoek is wederom gebleken – zie Zuidzoom II p.35 – dat individuele leden van de familie in enigerlei functie of hoedanigheid betrokken zijn geweest bij kerkelijke organisaties of instituties; ook in de gelederen van pastoors, kapelaans of kloosterlingen zijn geen leden van de familie aangetroffen.

Hierna een *update* van de familie tot medio 15e eeuw, wanneer de beide dochters van Robert zijn overleden.

Tenslotte de gebruikelijke opmerking dat ik zelfcitatie niet heb kunnen vermijden; het is een gevolg van de keuze om mijn onderzoeken in deelpublicaties naar buiten te brengen en de wens om elk daarvan een afgeronde, zelfstandige status te geven en is hier ook een gevolg van het gegeven dat ik de bedehuizen thans in hun onderlinge samenhang zie.

Henk Jansen

1. GRAFHEUVELS OP DE VELUWE- EN DE ZUIDZOOM

Ik begin met het veldonderzoek naar en van grafheuvels op de zuidelijke Veluwe door Houkes.

AFBEELDING KAART 5 HOUKES

Houkes heeft het onderzoek uitgevoerd in het gebied van de topografische kaart 40A Oosterbeek en wel tussen de OL-lijnen 180 en 190 en de NB-lijnen 442,5 en 449, het onderzoeksgebied. Praktisch bezien is zijn keuze voor deze kaart natuurlijk handig maar die leidt tot een vreemde “cesuur” in het landschap van de Arnhemse stuwwal op OL180 en heeft tot gevolg dat hij de tientallen grafheuvels tussen OL 178 en OL 180 op de stuwwal en in het Renkumse beekdal – waarin gelegen het gebied Harten – heeft gemist. Een minder belangrijk punt dat ik volledigheidshalve toch naar voren wil brengen is dat Houkes m.i. in Wolfheze een tweetal tumuli heeft gemist die liggen binnen een cirkel van twee km vanaf de kerkruïne in Wolfheze (HJ 2008, p. 265).

Hoe ook, hij treft 79 tumuli aan tussen 180 en 189 resp. 442,5 en 447,5.

Huisman telt 39 tumuli in het beekdal en verder noordwaarts tot aan de spoorlijn en 5 in de zuidoostelijke hoek van de kruising van de Bennekomseweg en de Renkumse beek, op de steilrand ten zuiden van de Bennekomseweg en de kerk van Herodna.

Afbeelding

Situatieschets van de grafheuvels in en nabij het beekdal volgens Huisman

De best mogelijke schatting van het aantal tumuli in het gebied van de Zuidzoom bedraagt dan 122 grafheuvels.

Het lijkt echter van belang hierbij op te merken dat het exacte aantal tumuli dat er ooit op de zuidelijke Veluwe is geweest, m.i. nauwelijks of niet is te achterhalen door de *usual suspects*, de tand des tijds, menselijk handelen, foutpositieven en -negatieven. Kok (1982) geeft een voorbeeld over grafheuvels in/rond een twaalfstal gemeenten op de Veluwe, waaronder die van Renkum, in mijn terminologie de Zuidzoom.

Hij telt hier 72 grafheuvels en geeft daarvan de volgende onderverdeling:

Bestaande grafheuvels	46
Verdwenen grafheuvels, plaats bekend	4
Verdwenen grafheuvels, plaats onbekend	9
Vermoedelijke grafheuvels	11
Grafheuvels, niet meer te controleren	2

Ergo – en met een welwillende blik – zie ik a/ bij Kok veel minder grafheuvels dan bij Houkes en Huisman en b/ dat bij Kok slechts 50 tumuli, 70% van de populatie, als grafheuvel zijn te aanvaarden.

Om deze reden gebruik ik dus weliswaar de cijfers van Houkes en van Huisman, laat ik die twee van mijzelf buiten beschouwing en concludeer ik dat de best mogelijke schatting van het aantal tumuli op de Zuidzoom ca. 120 bedraagt.

GEOGR. INDELING VERVANGEN DOOR KAART HOUKES (NB/OL TE GECOMPLICEERD) + AHN

Nu iets meer over de spreiding van de locaties van de ca. 72 grafheuvels van Houkes. Zijn kaart 5 toont twee hoofdgroepen van tumuli: een grote verzameling op de sandr en een veel kleinere groep van enkele individuele grafheuvels en enkele clusters rond OL 184 en bij OL 183 op de stuwwal. Beide groepen lopen van het noordoosten naar het zuidwesten, precies zoals – zie hoofdstuk 2 – de heerwech loopt en de Zwarte Kolkbeek.

Ik meen hieruit te kunnen afleiden dat de heerwech te duiden is als een prehistorische weg.

Een ander aspect is de oorsprong van de Zwarte Kolkbeek. Zoals hierna zal blijken ligt de bron in Frankische tijden in de “Swarte Kolcsche Hegge”, verreweg de grootste hegge volgens Witteroos (1570) en wel ongeveer het gebied van de Bilderberglaan en wel daar waar deze vanaf de Wolfhezerweg ”aankomt” bij de spoorweg en een ruime bocht oostwaarts maakt naar het station Oosterbeek. Verdam (1932) over *colc, culc*: “Kolk, diepte met water gevuld; diepte; diep, doorvaart; ook kuiltje)

Maar op grond van Houkes’ kaart 5 zal de bron van de beek vermoedelijk/waarschijnlijk in prehistorische tijden hoger hebben gelegen en wel in het relatief waterrijke gebied Warnsborn-Vijverberg om vandaar langs/door het gebied van de Bilderberglaan (snijpunt van NB 445 en OL 183/184) te lopen, waar later de bron van de latere Zwarte Kolk beek ligt.

De tumuli in en nabij het Renkumse beekdal liggen tussen 177,5 en 178,5 OL.

2. WEGENINFRASTRUCTUUR

2.1. Enkele opmerkingen vooraf

· Over het “doortrekken” van wegen op de kaart. In de middeleeuwen is de Zuidzoom en de rest van de Veluwe zeer dun bevolkt en dit maakt het de reiziger vaak mogelijk “recht zo die gaat” op zijn bestemming aan te komen.

Enkele voorbeelden: De Koningsweg/Otterloseweg begint in het Rozendaalse veld (voor de aanleg van de A50) en gaat via Schaarsbergen en Oud- Reemst naar Otterlo, twee stukken van resp. \approx 14 en 7 km lengte . Dichterbij: de Pietersbergseweg/Stationsweg/Dreijenseweg, die de N224 passeert en pas in de NW hoek van de Westerheide links af buigt om over te gaan in een andere recht doorlopende weg, de Harderwijkerweg. En tenslotte, zie de kaart van de Veluwe en Betuwse kerspels: veel rechte lijnen, vooral in het deel van de Zuidzoom benoorden de heerwech; daarentegen heeft parochie Oosterbeek geen enkele recht lijn.

· Middeleeuwen: ossen- en paardentractie

Betrouwbare informatie over dit onderwerp heb ik niet kunnen vinden.

Linskens (p. 41) zegt “Tot de tiende eeuw konden paarden trouwens geen zware lasten voorttrekken. Een handschrift uit de tiende eeuw toont ons de grote technische uitvinding, het paardehaam: een vast, houten halstuig dat op de schouders van het dier rustte en waaraan het disselraam met twee armen, het lamoen, bevestigd werd. Dit betekende een hele omwenteling voor het middeleeuwse transport. Het snellere paard trok voortaan met zijn hele gewicht en de trekkracht werd aanzienlijk verhoogd, daar waar vroeger het maximum een 200 à 250 kilogram bedroeg. Nu konden ook zwaardere karren geconstrueerd worden en door de nieuwe bespanning kon men twee paarden achter elkaar inspannen. Paardentractie verving ossentractie”.

Mogelijk dus is ossentractie in Frankische tijden nog in zwang. De bekende missionaris Werenfrid overlijdt medio augustus 760 in Westervoort en wordt begraven in Elst. Rond de overbrenging van zijn lichaam naar Elst ontstaan enkele legenden, waarvan er één zegt dat hiervoor jonge ossen zijn gebruikt, die onmiddellijk de weg naar Elst hebben gekozen.

Blijkbaar was ossentractie toen geen buitenissigheid en, op geleide van Tibus (1877, p. 85) ook goed te doen: "...Westervoort von Elst aus in zwei Stunden erreicht werden konte...". Dat is waarschijnlijk wel ongeveer juist maar alleen op voorwaarde dat er tussen de beide plaatsen een doorwaadbare plaats of een veerdienst is geweest. De hemelsbrede afstand tussen de Werenfrid-kerken in beide plaatsen zal ca. 10 km zijn.

Middeleeuwse wegen zijn niet meer dan soms breed uitwaaierende karrensporen in het veld. De koopman wil niet met zijn kar in een kuil of poel terechtkomen en gaat er daarom in een boog omheen. Daarbij worden akkers niet ontzien; in Wolfheze zijn op enkele plaatsen langs de heerwech nog walletjes te zien die moeten beletten dat reizigers en vrachtvoerders de weg verlaten en het veld inrijden. In 1436 ontstaat de gewoonte dat, als de kar in het veld blijft steken en de as de grond raakt, de landheer het recht heeft op kar en lading, zoals Schrassert (Codex gelro zutphanicus, 1740) schrijft: "Dat den Heere van de Lande syn wegen veylig sal houden; ende die deselve schenden, te water of te lande, haer goed verbeuren". Onduidelijk is of deze regel ook geldt als de wagen op een steile helling blijft steken. Aanvankelijk gebruikt de wagenvoerder takkenbossen om de wagen af te remmen: men laat ze achter de wagen over de grond slepen of steekt een takkenbos tussen de spaken (*kleffe*).

De heerwech ligt grotendeels op de grens van de sandr en het lagere beekdal, zoals b.v. de Oude Oosterbeekseweg langs de zuidelijke helling van de stuwwal ligt.

· Het begrip "hoeve"

In deze bijdrage komt frequent het woord "hoeve" voor, waarbij niet steeds duidelijk is wat precies daaronder moet worden verstaan. Beekman (1905/1907) geeft een toelichting: "HEUL. HOEVE, HOVE, HOUVE. 1°. Stuk lands van eene bepaalde grootte. Oorspronkelijk waarschijnlijk zooveel land als bij eene hofstede (boerderij, hoeve) behoorde. De landmaat duidde men in lat. stukken meestal aan door „mansus". Zie o. a. de stukken in SLOET. Oorkbk v. Geld. op de bl. 36, 56, 136, 146, 158, 256, 457, 461, 522, 619, 653, — waarin gezegd wordt, dat Graaf Otto de Betuwe per mansos deed meten,... soms echter ook door 'hoeva' of 'hova'en huba.Maar de grootte der hoeven was niet overal dezelfde. Bij ELINK STEEK. leest men: „De grootte der hoeven was ongelijk; ik vind die meestal gesteld op 12 en in de prov. Utrecht op 16 mergen." Inderdaad was in het Sticht de hoeve in den regel = 16 morgen (Stichtsche maat), dus = 13,6253 H.A. Dit gold ook voor het Oversticht: in een stuk van v. DOORNINCK in de Bijdr. Over. VIII, leest men: „dat een hoeve lands – 16 morgen of dagmaat (jurnales)... was, is bekend." (N: Enkele met gemarkeerde weglatingen door HJ)

Bij mijn weten was "hoeve" een Karolingische maat die de grondhoeveelheid aangaf waarvan een boerengezin kon leven en waarbij onderscheid werd gemaakt tussen zand- en kleigrond.

2.2. Interlokale wegen op de Zuidzoom

In de middeleeuwen bestaat het interlokale Zuidzoomse netwerk van wegen uit drie oost-west lopende hoofdwegen – de Rijn, de Oude Oosterbeekseweg, de heerwech — en enkele, CHECK door hellingen en beken bepaalde, noordwest dan wel noord lopende wegen vanaf

de Rijn en vermoedelijk twee noordwaarts lopende wegen vanaf Wolfheze. **(N: De weg vanaf het Driels/Oosterbeekse veer oostwaarts richting Arnhem, langs de kerk van Benedendorp en de Klingelbeekseweg blijft hier buiten beschouwing.)**

2.2.1. De Rijn en aanlandplaatsen op de Zuidzoom, de wegen noordwaarts

In vele publicaties en in meerdere van mijzelf is de rivier al aan de orde gekomen en ik volsta hier daarom met de vaststelling dat de Rijn voor de Zuidzoom een in tal van opzichten buitengewoon belangrijke rivier is geweest, is. Van groter belang echter in en voor dit onderzoek is waar de aanlandplaatsen op de Zuidzoom hebben gelegen.

Deze plaatsen worden hieronder aangegeven en beschreven wordt hoe reizigers en goederen vandaar naar de heerwech – de belangrijkste verkeersader tussen Arnhem en Utrecht in de vroege middeleeuwen tot in 16e eeuw – zijn vervoerd. Aannemelijk is – mijns inziens – dat Wolfheze aan de heerwech de functie van een verkeersplein heeft gehad.

Oosterbeek

Met zekerheid heeft Oosterbeek een aanlandplaats gehad aan de Rijn, pal tegenover Driel. Wellicht is er ook een middeleeuwse voorloper van de Beukenlaan die deze functie heeft gehad. Wordt deze laan recht noordwaarts doorgetrokken – de Noordweg – dan komt hij aan bij de middeleeuwse ijzerwinplaats, iets benoorden de Airborne begraafplaats; zuidwaarts doorgetrokken zou de weg – anno 2022 Stenen Kruis geheten – naar en door de Rosande Polder moeten gaan, een “Stenen Kruis” verwacht je alleen bij een kruising van twee wegen. Niet uitgesloten kan worden dat deze polder in de latere middeleeuwen kan zijn ontstaan door “agressief kribben”. Dit laatste is niet strijdig met de afbeelding in de Beheervisie Rosande Polder (p. 6, 2017) van Geldersch Landschap.

Vanaf de Rijn is de hoogvlakte van de Arnhemse stuwwal bereikbaar over de van Borsseleweg en de Seelbeekweg; geen van beide wegen wordt gehinderd door beken **(N: Emailwisseling met R. Schaafsma, oktober 2021)**

De van Borsseleweg loopt pal noordwaarts en is vermoedelijk te steil voor vracht- maar wellicht niet voor personenvervoer. Onbekend is of – en zo ja, hoe – de van Borsseleweg vanaf de rotonde op de Utrechtseweg verder noordwaarts heeft doorgelopen; zou de weg vanaf de Utrechtse weg inderdaad verder noordwaarts gaan dan zal hij al spoedig op de heerwech stuiten, ongeveer ter hoogte van de bron van de Zwarte Kolkbeek. Het grote voordeel van deze route zou zijn dat reizigers geen beek hoeven te passeren. Immers, de heerwech passeert de Zwarte Kolkbeekbron aan de noordzijde en de beek blijft dan steeds aan de linkerzijde van de heerwech. Hoe ook, ik noem deze route de van Borsselewegroute.

Tiemens (1971) maakt melding van een “oude weg lopende van de Oude Oosterbeekse kerk, via het Zweiersdal naar Wekerom-Barneveld” en noemt die de ”Oosterbeekse turfweg”. Het is niet onduidelijk gebleven hoe oud deze weg was.

AFBEELDING STUWWAL ARNHEM/SANDR DEELEN (Bruine map)

Via de Seelbeekweg voert de route in noordwestelijke richting naar Wolfheze – naar het Rondeel en de landweer bij de Konings(graf)heuvel – waar de afdaling naar de beek gemakkelijk is, de passage van de Zwarte Kolkbeek doenbaar en de beklimming van de sandr-hoogte gemakkelijk voor personen- en voor vrachtvervoer. Vervolgens wordt de heerwech overgestoken richting Harten. Ik noem dit de ”Oosterbeek-Harten-route”(N: **Hirten, Herten, Hyrten, Hijrten, Heerten**).

De heren van Dorenweerd zullen de weg hebben gebruikt om naar hun goederen in Bennekom te reizen, zoals ook de eerst bekende vrouwelijke inwoner van Wolfheze, “Udel Wolferens dochter van Wolfhesen”. In het jaar 1391 is zij mede-eigenaar van een stuk grond “in der Wirft in den kerspel van Berinche” (Bennekom). Dat is alles wat over haar bekend is geworden. De andere eigenaar is Udel Aelberts dochter van Rynen (Rhenen); wellicht zijn de beide dames familie van elkaar, gelet op de voornaam. Dus willen zij elkaar bezoeken dan zullen zij de heerwech gebruiken en willen zij hun goed in Bennekom bezoeken dan zullen zij allebei de Diedenweg nemen. Alhoewel, de Wolfhezese kan vermoedelijk ook via Harten naar Bennekom reizen.

Hetzelfde – afdaling vanaf de stuwwal, beekpassage en opgang op de sandr – geldt ook voor twee andere plekken in Wolfheze iets meer westwaarts.

De eerste daarvan, ter hoogte van de boerderij van Natuurmonumenten (N: **Tot in de 60-er jaren van de vorige eeuw “Kousenhuisje” genoemd naar de wasserij van kousen en sokken van verpleegden in het Psychiatrisch Ziekenhuis**) lijkt tamelijk lastig voor vrachtvoerders, maar kan wel worden gebruikt voor passagiersvervoer. Achtereenvolgende heren van Dorenweerd hebben deze beekpassage zeker gebruikt om van hun kasteel naar de Wolfhezer kerk te gaan: vanaf het kasteel via de Holle Weg naar de huidige Spechtlaan en dan rechtdoor naar de Kasteelweg, welke in één rechte lijn pal noordwaarts voert naar het Kousenhuisje en nog iets verder naar de kerk aan de heerwech, de kasteel-kerk-route-heerwech.

AHN OPNAME KOUSENHUISJE

De tweede ligt ook aan de heerwech, nog weer iets verder oostwaarts van de kerk, op ca. 100 m afstand van de kruising van A50 en de Wolfhezerweg.

PROCESKAART AFBEELDING

Heelsum

Waarschijnlijk heeft ook Heelsum een aanlegplaats gehad – ter hoogte van het kerkje aan de Koninginnelaan, vermoedelijk in vreedstijd niet een echt belangrijke – maar bewijs heb ik niet kunnen vinden, wel een aanwijzing die dateert van 4 juni 1591(!) (N: **Brief van de regering van Rhenen aan de Staten van Utrecht met het verzoek om maatregelen te nemen tegen het komen van den viand over den Rhijn: En(de) dat uwe E. mede gelieuen te leggen xxx ofte xl soldaten tot Elst, jn een steenen camer aldaer staen(de), also oick zeeckere soldaten jnde kerk tot Helsem, zoe opte voorss. twee plaetsen die meeste ouervaerten van(de) vyant geschieden. Kronijk Historisch Genootschap Utrecht, 1862)**

Renkum

Voor wat betreft Renkum heb ik geen hard bewijs gevonden dat er een aanlandplaats zou zijn geweest, maar ik ga er zeker van uit: Voor het vervoer van ijzer vanaf de productieplaatsen in vooral het (noord)oostelijk deel van de Veluwe naar exportgebieden ligt de plaats uiterst gunstig: geen steile helling van/naar de Rijn, een nauwelijks meanderende beek, nabij de heerwech én nabij het aan de Rijn gelegen en benedenstroomse Dorestad.

(N: **Een vierde ondersteuning voor de aanname van een aanlegplaats te Renkum zou kunnen zijn dat de “Oude Rijn” in Frankische tijden nog zou functioneren. Iets meer over deze oude rivier. Willems (2004, pp. 114, 116, 120) laat zien dat de Betuwe al in Romeinse tijden dichtbevolkt was. Hij schetst een van meanderende watergangen doortrokken gebied met daarin één opvallend brede waterloop welke, ter hoogte van de monding van de Renkumse beek in de Rijn, op het Veluwemassief stuit. Van der Tuuk (2008) valt hem daarin bij: “.... Vóór de Romeinse periode maakte een deel van het Pannerdens Kanaal en de Nederrijn deel uit**

van de oorspronkelijke IJssel, die bij Meinerswijk een grote bocht naar het noordoosten maakte. De Rijn volgde toen een tracé langs Elst naar het noordwesten, om vanaf Driel ongeveer de huidige Rijnloop te vervolgen”. En ook: “... De Waal heeft zich in de loop van de Middeleeuwen als de belangrijkste aftakking ontwikkeld. Daardoor is de bedding van het niet meer actieve deel van de oorspronkelijke Rijn, nadien de ‘Oude Rijn’ genoemd, tussen Doornenburg en Driel, verland”. Van de Westeringh (bodemkundige, historisch geograaf in de Overbetuwe) kan deze visie niet bevestigen. Hij meent dat “de Rijn tot ná de Romeinse tijd heeft gelopen van Elst naar (ten oosten van) Driel, ongeveer zuid-noord. Bij de Veluwerand buigt de Rijn af naar het westen. Dorenweerd ligt ten westen van dit knikpunt”).

Tot zover de aanlandplaatsen aan de Rijn en de interlokale wegen van daar naar en van de Veluwe. (N: De wegen die door achtereenvolgende dames en heren van Dorenweerd zijn gebruikt om van hun kasteel naar de kerk van Wolfheze en – later – naar de kapel en de kerk van Heelsum te gaan, blijven hier onbesproken, want lokaal verkeer)

Maar, naast de ”Oosterbeek-Harten-route” móet er welhaast nog een andere weg in noordelijke richtingen lopen al was het alleen maar omdat dat logistiek gezien logisch was voor de aanvoer van hulpmaterialen, hout vooral voor de ijzerproductie in hogere delen van de Veluwe – 7e tot 9e à 10e eeuw – en de afvoer van dat ijzer naar de Rijn, in dit geval vooral naar Renkum en Oosterbeek/Driel.

Daarnaast zijn er meerdere aanwijzingen voor het bestaan van zo’n weg.

Doesburg (2009) rapporteert de “vondst van nederzettingssporen uit de Vroege en Volle Middeleeuwen in het Oud Reemsterzand” en zegt “...dat Heidinga voor wat betreft Oud Reemst gelijk had bij zijn reconstructie van de territoria op de Veluwe in de Middeleeuwen op basis van de verspreiding van de zandverstuivingen en de daaruit afgeleide vermoede locaties van de voorgangers van de latere dorpen (afb. 14). De vindplaats ligt vrijwel op dezelfde plaat als waar Heidinga het vroegmiddeleeuwse Oud Reemst situeert”.

Oud-Reemst, liggend in de parochie van Otterlo, heeft blijkens een onderzoek uit 1928 een tufstenen kerk of kapel gestaan, gebouwd op een fundering van veldkeien en daterend uit het begin van de 12^e eeuw. Palmboom schrijft: “...tenminste al een kapel, maar mogelijk al een parochiekerk...” (N. G. van Hasselt, *Arnhemse Oudheden dl I, 1803 pag. 172. Het kapittel van Sint Jan, pag. 157, E.N. Palmboom. J. Gazenbeek, De Veluwnaar 13 (2005)*).

Sedert ca. de 1050-er jaren begrenzen de parochies Otterlo en Wolfheze elkaar, zie de kerspelkaart.

Om dit gegeven alleen al is het nauwelijks voorstelbaar dat er geen wegen zouden bestaan tussen het gebied van Otterlo en Oud Reemst en de Zuidzoom, meer specifiek Renkum en Wolfheze. Immers, het terrein is gemakkelijk bereikbaar, er zullen waarschijnlijk contacten zijn geweest tussen de gebedshuizen van Renkum, Wolfheze en Oud Reemst, misschien zelfs ook al ten tijde – 838 – van graaf Rodgarius, die een kerk had in Herodna en een hoeve met iemand die daaraan verbonden is in Otterlo. En tenslotte heeft het Werdener klooster sinds 855 de eigendom van “Ottarloun”; dit klooster is waarschijnlijk betrokken geweest bij de bouw van de Oosterbeekse kerk omstreeks 975.

Maar, naast deze aanwijzingen dat er een weg noord/noordoost-waarts heeft gelopen vanaf de heerwech in Wolfheze zijn er ook archivalische indicaties dat er in Wolfheze drie plaatsen zijn waar de Zwarte Kolkbeek kan worden gepasseerd:

a/ ter hoogte van de Koningsheuvel en het Stratus Rondeel, de Oosterbeek-Harten-route, zoals hiervoor al genoemd. Over het deel van deze route vanaf Wolfheze heb ik tekst- noch kaartmateriaal kunnen vinden

b/ ter hoogte van de boerderij van Natuurmonumenten, de weg tussen het kasteel van de van Dorenweerts en de kerk, op ca. 200 m afstand van de boerderij ligt de kerk, de kasteel-kerk/heerwech-route. **DIT OVERLAPT MET EEN SOORTGELIJKE TXT**

Groneman (1893) beschrijft de heerwech ter plekke van de kerk als volgt: "een Kruisweg van zeker zeer oude sagensporen door de heide , waarvan één tak zich naar het Noorden in de heide verliest, want zeer zeker is deze niet aangelegd, om het station Wolfhezen te bereiken! Een tweede gaat Oostelijk, in de richting naar Arnhem. Een derde, Zuidelijk, naar 't kasteel Doorwerth en een vierde, Westelijk lopende, tak kan men den Utrechtschen noemen..." **(N: Opvallend is dat Groneman hier duidelijker is in de beschrijving van zijn waarnemingen, dan op enige andere plaats in zijn verslag.)**

Het gaat me nu om de route noordwaarts vanaf de locatie van de Wolfhezer kerk.

Groneman geeft twee punten aan, de locatie van zijn waarneming aan de heerwech en het Wolfhezer station en precies daartussen ligt de huidige Heelsumseweg, dat dus anno 1893 als zandpad heeft bestaan, maar waarschijnlijk al veel ouder is.

Anno 2022 zijn geen sporen meer waarneembaar door de komst van het Psychiatrisch Ziekenhuis (1907) en de bouw van personeelswoningen aan de Heelsumseweg huizen en, iets later, vooral in de 1930-er jaren, de woningen aan de andere wegen van het dorp; verder de bouw van boerderijen en de aanleg van de N224 en de A12. Trek ik de Heelsumseweg recht door dan kom ik in of nabij Otterlo uit. Een bevestiging hiervan zie ik op de kaart "het Landschap van Renkum en omgeving" van Roorda van Eysinga (ongedateerd, > 1949), waarop ten noordoosten van boerderij Reijerskamp sporen van oude wegen in noordoostelijke/noordelijke richting worden aangegeven.

c/ Ten westen van de kerk en op ca. 100 m afstand van de N783 een vanaf de heerwech pal naar het noorden lopende weg, zie de Proceskaart van 1553.

Deze weg, dit pad bestond nog in mijn jeugd (oudere dennenbomen links en aanplant van jonge sparrenbomen rechts, tot aan de Wolfhezerweg en wordt nu gemarkeerd door hoge bomen tot aan de A50 en liep in mijn jeugd jaren aan de noordzijde daarvan recht door tot aan de Nieuwe weg nu de Balijeweg. Anno 2022 resteren van dit recht noordwaarts lopende pad slechts de laatste meters ervan, die loodrecht aansluiten aan de Balijeweg, enkele meters ten westen van de Johan Stratuslaan. **(N.B.: Deze laan dateert van de vroege tweede helft van de 20^e eeuw, evenals de gelijktijdig aangelegde Macharislanaan. Het is (mij) altijd onduidelijk geweest wie achter deze naam schuilging. Mogelijk is hij identiek aan Machariuss van Mouwyck die medio 16e eeuw in Arnhem acteert en van doen heeft met Anna Droechscherer, de tegenpartij van Johan van Straten in een conflict oever een recht van overpad in 1553)**

Een rechte lijn vanuit dit punt noordwaarts brengt mij in Otterlo, gelegen op de westzijde van de Veluwe, daar waar de hoge(re) zandgronden overgaan in de laagvlakte van de Gelderse Vallei. Vanaf het Wolfhezer beekdal ligt deze plaats op ca. tien hemelsbrede kilometers afstand en dat komt ongeveer overeen met de hemelsbrede afstand tussen Harten bij Renkum en Otterlo (HJ, 2020 p. 104),

Het lijkt niet zeer waarschijnlijk dat deze weg veel is gebruikt voor het vervoer van ijzer vanaf de productieplaatsen naar de Rijn, vooral omdat de route via Harten/Renkum veel geschikter oogt: een kortere route naar de rivier, gemakkelijker vervoer naar de Betuwe (monding “Oude Rijn” in de Rijn) en dichterbij Dorestad.

Bezie ik nu het grotere geheel van het wegensysteem in het gebied tussen Oosterbeek, Seelbeek en Wolfheze.

De veronderstelde weg zal hoogstwaarschijnlijk niet frequent zijn gebruikt door Rodgar maar wellicht wel door zijn ondergeschikten; hij is hoogstwaarschijnlijk een ijzerbaron (HJ, 2020) en zal de weg nodig hebben gehad voor de aanvoer van hulpmaterialen – hout! – voor de productie van ijzer in hogere delen van de Veluwe en de afvoer van dat ijzer naar de Rijn.

Maar indien er, zoals ik aanneem, een weg Otterlo-Wolfheze-Seelbeek-Rijn is geweest zal die waarschijnlijk niet frequent voor hulpmateriaal en ijzer zijn gebruikt; daarvoor lijkt de route via Harten veel interessanter. Immers, de hellingshoek van de stuwwal in Harten is kleiner dan die bij Seelbeek, Harten ligt dichterbij Dorestad en ligt daar waar de Oude Rijn vanaf XYZ, via Elst ter hoogte van Renkum in de Rijn uitmondt.

Rotonde Wolfheze:

Oosterbeek-Wolfheze-Harten

Dorenweerd-Wolfhezer Kerk-Otterlo

Oosterbeek-Wolfhezer Kerk-Otterlo

Oosterbeek-Wolfheze stridigen weg- Otterlo

Keuze uit beekovergangen!!

2.2.2. De Oude Oosterbeekseweg

De Oude Oosterbeekseweg *an sich* behoort niet per se tot het interlokale wegensysteem op de Zuidzoom, want loopt van Oosterbeek naar Heelsum maar sluit in deze plaats, ter hoogte van het kerkje aan de Koninginnelaan, wel in een soort *feeder* functie aan op de heerwech. De weg loopt over hooggelegen gronden langs laaggelegen gronden in het terrein van de Arnhemse stuwwal, zoals b.v. de heerwech dat doet op de sandr en de Diedenweg op de grens van de laagte van de Gelderse Vallei en de hoogvakte van de stuwwal van Ede. De weg loopt door of langs het gebied “Oisterbeke metten geberchte” dat vermoedelijk lange tijd onder controle heeft gestaan van de hertogen van Brabant (N: **Dit is nog in onderzoek**) is relatief kort qua lengte. Er is daar een cluster van 11 tumuli, maar dat maakt de Oude Oosterbeekseweg m.i. niet tot een prehistorische weg zoals bij de heerwech, zie hiervoor..

2.2.3. De heerwech

(N: **Benamingen in de 17e eeuw zijn: wegh na Wolfheze, Wolffheser wagen weg en ouden Uytregtschen wegh, de heerstraet van Utrecht naer Arnhem en Heelewech.**)

Zoals hiervoor uiteengezet zal de weg die in deze bijdrage “heerwech” wordt genoemd al in prehistorische tijden in gebruik zijn geweest.

Omstreeks 1254 beschrijft Albertus Stadensis (Albert von Stade) de route die reizigers vanaf Keulen volgen om de noordelijke Lage Landen te bereiken: Keulen-Neuss-Xanten-Arnheim langs de linker Rijnsoever. Bij Arnheim steekt de reiziger de rivier over en trekt dan via de Veluwezoom en Wageningen naar Zeist en Utrecht om vandaar desgewenst de reis te

vervolgen via de Vecht naar Medemblik en vervolgens naar Noord-Duitsland en Denemarken.

Is dat de grote lijn van het traject, nu meer gedetailleerd vanaf Arnhem.

De heerwech begint in Arnhem bij de St. Jan's poort. Buiten deze poort splitst de weg zich af van de weg westwaarts richting Amersfoort/Leusden en leidt dan langs de noordzijde van het klooster Mariëndaal naar de Airborne begraafplaats in Oosterbeek en vandaar door het gebied Dreyen en de zuidzijde van Papendal langs de bron van de Zwarte Kolkbeek – in een nattig gebied in het noorden van de Wolfhezer bossen nabij de spoorlijn en de ruime bocht van de Bilderberglaan naar de Wolfhezerweg – welke aan de noordzijde wordt gepasseerd; op het gehele Zuidzoomse traject blijft de beek steeds ten zuiden van de heerwech. (N: In Frankische tijden zal deze beek, mogelijk gevoed door kleinere dergelijke beekjes, de enige zijn. De anno 2022 vele sprengbeken in het dal dateren van de latere late middeleeuwen en de nieuwe tijd. De beek doorsnijdt nagenoeg de gehele gemeente Renkum van noordoost naar zuidwest en wordt vermoedelijk in 16e eeuw samengevoegd met Wolfhezebeek ter hoogte van het Kousenhuisje).

Vanaf de beekbron langs de noordzijde van het wildforstergoed te Wolfheze – de wat gebogen noordgrens van parochie Oosterbeek lijkt sterk op de heerwech ter hoogte van het wildforstergoed en de kerk aldaar – en de zuidkant van de Wolfhezer kerk en, iets verder zuidwestwaarts, langs de noordzijde van het Stratus Rondeel en door de twee landweren. Vandaar loopt de weg naar de Heelsumse kerk op de heuvel aan de Koninginnelaan en vervolgens via de zuidzijde van de kerk en het klooster van Renkum naar het eindpunt van de weg, althans voor wat betreft zijn traject over de Zuidzoom: ongeveer daar waar de Arnhemse stuwwal ophoudt en Het Broek begint. (N: Huisman meent dat het tracé van de weg tussen Heelsum en Wageningen ongeveer als volgt is geweest: Vanaf Heelsum de Utrechtseweg volgend tot aan de Groene weg en dan via de Molenweg, Keijenbergseweg en Hartenseweg naar de Geertjesweg bij Wageningen. Hij vermoedt dat laatstgenoemde weg zeer oud is)

De hellingen op dit traject zijn vriendelijk, zelfs voor vrachtvervoer, en de weg heeft geen last van beken en de bestijging van de sandr aan de noordzijde van de beek is overal, óók in Hoog-Wolfheze, gemakkelijk

De lengte van dit traject bedraagt ca. 14 km, gemeten over de weg op de kaart; de kerk van Wolfheze staat op ruim 8 km afstand van Arnhem (N: Voeg toe ettelijke honderden meters vanaf St. Jan's Plein tot aan de Duivelshuis/Eusebiuskerk, waar naar algemene aanneme de Prümer kerk heeft gestaan. Vanaf Renkum voert de weg via Wageningen, Rhenen, Amerongen, Doorn en Zeist naar de stad Utrecht, omgeving Domplein; de afstand, gemeten op de ANWB routepanner via de N225, is 45 km. Meerdere historiografen hebben zich uitgelaten over de heerwech, onder wie Van Asch van Wijk, C.L. Verkerk, F. Leyden en W. Jappe Alberts. Verkerk is de enige die meent dat het traject Arnhem-Wageningen-Rhenen globaal de Rijnsoever heeft gevolgd en Leyden zegt alleen dat de weg Arnhem-Wageningen ten noorden van de tegenwoordige Utrechtseweg heeft gelegen. Van Asch van Wijk beschrijft slechts het Utrechtse deel van de heerwech en wel “van den Greb af “ en Jappe Alberts zegt “De verbinding met het westen van de Noordelijke Nederlanden, met Holland en Utrecht, liep – voor zover het de overlandverbinding betreft – in hoofdzaak van Arnhem over Wageningen naar Utrecht”. Hij werkt het traject over de Veluwezoom niet uit.)

Bezie ik nu de bebouwing langs en nabij de heerwech – althans voor zover die bekend is en dan gaat het vooral om belangrijke gebouwen welke natuurlijk wel ook leidde tot de bouw van onderkomens voor bedienend personeel – op het zojuist beschreven traject en de veldwerken langs de weg in Laag-Wolfheze.

Bebouwing

· Klooster Mariëndaal.

In 1392 gesticht als dochter van het klooster van Windesheim, nabij enkele bronnen ten westen van Arnhem, genaamd “Domus Fontis Beatae Mariae” (Het huis bij de bron van de Heilige Maria, of Fonteijnklooster en Mariënborn (N: **Born = bron. Vgl. Warnsborn**))

Het klooster is met de heerwech verbonden door een weg. Aldus kan de heerwech ook Warnsborn bedienen. Hoog Warnsborn behoort aan Mariëndaal en heeft omstreeks 1452 een pastoor. Laag Warnsborn dateert van 1428 of eerder en behoort vanaf 1516 aan het Agnietenklooster in Arnhem.

· Oosterbeek, Airborne begraafplaats

Tussen de noordzijde van de begraafplaats en het pad dat haaks op de Van Limburg Stirumweg heeft gelegen is een vroegmiddeleeuwse ijzerwinplaats gevonden waar 75 à 150 ton smeedijzer moet zijn gewonnen. (N: **1. Met dank aan Cees Gerritsen, de Heurne voor de precieze plaatsbepaling. 2. De familie van Hamaland is ongetwijfeld betrokken geweest bij de Veluwe ijzerwinning. Op een onbekende datum tussen 1010 en 1026 schenkt bisschop Adelbold II een stuk land te Oosterbeek aan de Paulusabdij; vermoedelijk betreft het hier een goed dat Adela in 1015 had geschonken aan bisschop Ansfried, uit erkentelijkheid voor diens bemiddeling in de vrijlating van haar echtgenoot Balderik, die gevangen was genomen door Wichman van Vreden.**)

· Dreyen/Papendal

In dit onderzoek komt Dreyen voor het eerst voor in mei 1305 als Dreden. In het voorjaar van 1335 bezoekt de Utrechtse wijbisschop “Dreye bij Arnhem”. Het gaat hier vermoedelijk om Johannes, bisschop van Skopje (Weyling, 1951). Onbekend is waar – Dreyen of Warnsborn? – en wie of wat hij hier heeft gewijd. Over het middeleeuwse Papendal heb ik niets kunnen vinden. Het gebied heet volgens Tiemens (1971) het gebied in 1875 eeuw het Papendalse veld

· Wolfheze

Wolfhezer kerk ≈ 1020

Wildforstergoed 1366

Dorenweerdse kapel 1420 (Kappelleboom)

Rondeel, landweren ≈ 1500 (N:

Zoals hierna nog zal blijken is de datering van deze veldwerken gebaseerd op een redenering. Het AAC heeft enig onderzoek aan de dubbele landweer gedaan maar de resultaten daarvan niet gepubliceerd. Wel heeft het mij er terecht op gewezen dat het hier om een dubbele landweer gaat. Oók dat er ter plekke hoogst waarschijnlijk geen tolpost heeft gestaan.) Ik heb er in 2008 voor het eerst en het laatst over geschreven, zie “ Oud-Wolfheze, kerspel en dorp” in een *full text* op internet)

Enkele huizen, waaronder de kosterij of de pastorie.

· Heelsum

Kerk 1517

· Herodna/Harten en Renkum

Kerk Herodna 838

Kapel Renkum 1031

Kerk Renkum ≈ 1150

Kasteel Grunsfoort ≤1372

Mariaklooster 1405

De heerwech zal zijn gebruikt door prelaten van het bisdom Utrecht en het aartsbisdom Keulen, alsook door bewoners van Hof Seelbeek die de eigenaar in Utrecht, het St. Pieter

Kapittel, moeten bezoeken. Maar zij niet alleen, ook priesters van de kerken van Herodna en van de Arnhemse kerk van Prüm (locatie Duivelshuis/Eusebius kerk). Graaf Rodgarius (838) van Herodna zal de weg hebben gekend evenals vertegenwoordigers van de hoven van het stift Elten en van de Paderborner Overhof, allen in Renkum. De patroonheilige van Oosterbeek en bisschop van Utrecht (1027-1054), Bernulphus (N: Bern old[us] Benno, Bernulf(us))

Vanaf ongeveer het eerste kwart van de 11e eeuw zullen de heren van Dorenweerd de weg hebben gebruikt, maar wellicht in mindere mate dan op het eerste oog te verwachten is. Een eerste reden daarvoor is dat hun woonstede ongeveer halverwege de heerwech op de Zuidzoom ligt; voor een trip naar hun goederen in het oosten (Arnhem, Achterhoek) en westen (Heelsum, Renkum, Wageningen, Bennekom) hebben ze de weg niet nodig, want daarvoor kunnen ze resp. de Klingelbeekseweg onderlangs en de Oude Oosterbeekseweg gebruiken.

Vanaf 1366 zal Arnt van der Lawijck – en later zijn familie-opvolgers – de heerwech gebruiken om van Wageningen naar de Wolfhezer wildforsterij en naar Arnhem te gaan in welke plaats hij ministeriaal is van Reinoud II van Gelre. Omstreeks de wisseling van de 14e naar de 15e eeuw verliest de heer van Dorenweerd de kerk van Wolfheze en omliggende gronden aan de burggraaf van Montfoort, die de kerk beleent aan de Ridderlijke Duitse Orde te Utrecht. Ook hieruit zal verkeer en vervoer van en naar Utrecht zijn ontstaan.

De heerwech verbindt de hanzesteden Arnhem (sinds 1437-09-24, na een onderbreking van meer dan een eeuw) en Wageningen (1551-1584) en is dan, vermoedelijk en voor korte duur, ook een hanzeweg geweest. Hanzewegen maken vaak gebruik van oude verkeersroutes en zijn als zodanig over het algemeen niet ouder dan de 14e eeuw. Roorda van Eysinga (≈ 1949) meent, afgaande op oude sporen bij de Bilderberg, dat de heerwech ook is gebruikt voor het verkeer van Oosterbeek naar Renkum en Wageningen.

Stratius heeft de heerwech gebruikt om van zijn woning in Wolfheze naar Arnhem of Utrecht te gaan. En wellicht ook wanneer hij in of om 1544 optreedt als militair auditeur en ambassadeur van de keizer in Denemarken en Polen en in 1549 wanneer hij als keizerlijk afgezant onderhandelingen voert met de Kroon in Denemarken inzake de tol op de Sont. Hij reist dan eerst via de heerwech naar Utrecht, alwaar hij de reis per schip vervolgt – via de Vecht en de Waddenzee – richting Denemarken. Naar alle waarschijnlijkheid hebben Spaanse troepen in 1585 de heerwech gebruikt in hun opmars vanuit Renkum naar Arnhem of omgeving (Biljoen?) (HJ 2008, p. 52)

Het gebruik van Stratius van de heerwech blijkt tijdens een geding in 1553, waarvan de inzet was het recht van overpad dat Stratius meende te hebben en ook gebruikte en de betwisting daarvan door Droechscherer, beheerder van het wildforstergoed. De getuige “Peeter Cornelissz. meldt dat doctor Stratius en sijn luijden met een Brabantse wagen over den stridigen wech reden”. (N: **Op de Proceskaart is de woning van Stratius, linksboven op de kaart, goed zichtbaar en ook de route die hij zou moeten volgen om bij de heerwech uit te komen, een afstand van nog geen 200 m door de akkers van Anna Droechscherer, weduwe van Johan † 1497. Onbekend is tot welk jaar Anna het beheer van de akker is blijven uitvoeren – wellicht tot na 1553 – maar het wordt eveneens in een onbekend jaar overgenomen door zwagers van haar, Johan Bouwmeyster en Henrick Herbers. De locatie van de woning: tegenover de zuidelijke ingang van Hotel Fletcher; aan het begin van het fietspad en op het begin van de zuidelijke rand van een voormalige akker Deze akker heet Arnts Enck naar de eerste wildforster Arnt van der Lawijck in 1366. Het opvallende is dat de *stridige(n) wech* niet als een pad of een weg oogt maar als een strook onbewerkte grond in en door de akkers van de**

Droechscherers; een tweede getuige, Jacob Jacobssz., zegt “... meldt dattet vyer und vijftich jaer geleden (was) dat een bouwman, geheiten Derick Henrickssz. woenden op erff und guet geheten Heren Arntz Enck, und dat doe ter tijt korn stonde op dat één eynde van den camp, bij den huysse gelegen, daer dat nu steet; daer voer Doctor Stratius nu den wegh hebbende will, und dattet erff und guet vursschreven daer noe waell dartich jaeren wust gelegen und nyet bewoent, noch gebouwet iss worden, soe doe dat huys daer aff verbrant wart, und dat doe ter tijt ass dyt erff und guet vursschreven wust lach, een yder daer aver gefaeren heefft, waerdattet hen lusten und gelieffden”. Onbekend is hoe in deze zaak is beslist.

Vermoedelijk gaat het in Wolfheze om een *piéd à terre* van Stratius... .. waarom zou een zo hoog geplaatste figuur zich in een boerendorpje vestigen? Een eerste melding dat hij inderdaad elders een woning – en wel op de Gulden Spiker in de Zyp, Arnhem – dateert op 1561-04-21. Hoe ook, vanuit beide plaatsen – Arnhem en Wolfheze – kan hij de heerwech gemakkelijk bereiken.

Eén vraag resteert nog: Is de beekovergang van de *stridigen wech* naar de heerwech ook geschikt voor vrachtvervoer.

Een geheel ander punt is dat de *stridige wech* zich vanaf Stratius’ huis in zuidoostelijke richting voortzet, richting de bron van de Zwarte Kolkbeek, afstand ca. 1500 m over vrij gemakkelijk terrein, om daar de heerwech naar Arnhem te nemen. Deze route is wat korter dan die welke ik aan het begin van deze paragraaf schetste en in elk geval gemakkelijker: vanaf Stratius’ huis hoeft hij niet eerst af te dalen naar de beek, deze te passeren om dan geleidelijk omhoog te gaan naar hetzelfde punt, de bron van de Zwarte Kolk.

In de tweede helft van de 16e eeuw verliest de weg aan belangrijkheid en wordt de huidige Utrechtse weg gebruikt. (N: **Deze weg komt voor op de kaart uit 1570 van Th. Witteroos als “Lantwegh nae Arnhem” en Kempinck noemt op zijn kaart uit 1616 de weg “Gemeyne wegh nae Arnhem”. De kaart van Passavant uit 1702 spreekt over “de nijen Uytrechtsen wegh”**).

Vergelijk ter illustratie ook nog eens de vreemde route van de weg met andere wegen van het Veluwe netwerk van wegen.

AFBEELDING (bruine map)
OUDE WEGEN OP DE VELUWE, DEELS GERECONSTRUEERD UIT “GELRE”
Uitsnede van het zuidelijk deel ervan
Bron: Historische plattegronden van Nederlandse steden in Gelderland, dl 81, pag. 4

Kortom, de heerwech is gedurende vele eeuwen een zeer belangrijke route geweest. En voor het geval hieraan toch nog getwijfeld zou worden enkele aanvullende observaties: De reizigers hadden in Arnhem ook een zuidwestelijke route kunnen nemen: via, ruwweg, de Klingelbeekseweg naar de Oosterbeekse kerk en dan via de Oude Oosterbeekseweg en de W.A. Scholtenlaan naar Heelsum en verder westwaarts richting Utrecht en zij hadden bij de ijzerwinplaats in Oosterbeek alsnog naar deze zuidelijke route kunnen gaan, maar hebben dat kennelijk niet, althans niet *en masse*, gedaan.

De weg zal in elk geval al in de 9e eeuw zijn gebruikt, omdat hij de Karolingische kerken van Arnhem (893) en Renkum (838) met elkaar verbindt, in Oosterbeek een vroegmiddeleeuwse ijzerwinplaats aandoet en het Karolingische Seelbeek (839) op 2 km afstand passeert. Maar aan dit lijstje moet ook de Praast (824, 834) en Meinerswijk (814) – Meginhardeswich – worden toegevoegd. Immers, indien de reiziger vanaf Keulen onderweg naar Utrecht, in Arnhem de Rijn moet oversteken om via de heerwech naar Utrecht te gaan

dan geldt dat ook voor deze beide gebieden. Voeg hier aan toe dat de heerwech op grotere afstand van de Rijn ligt dan de beide andere routes – Vikingentijd! – met als bonus een voor personen- en vrachtvervoer gemakkelijk tracé en het beeld ontstaat dat de weg in de 9e eeuw al in gebruik is geweest.

Maar zoals hierna nog zal blijken is de heerwech m.i. te duiden als een prehistorische weg.

====

UITWERKEN

Maar, zoals nog zal blijken, is de heerwech op het traject van de zuidelijke Veluwezoom zelfs een prehistorische weg geweest. Maar, is een weg die in de late middeleeuwen langs en tussen grafheuvels door loopt anno 2022 een bewezen prehistorische weg.....? Ik zie hier een axiomatische waarheid.

ZIE Ms. “Dreijen en Bovendorp” over de heerwech

3. BEBOUWING KERSPEL WOLFHEZE

De belangrijkste gebouwen in deze parochie zijn de hof van Seelbeek (839), de kerk van Wolfheze (≈ 1020) en het kasteel in Dorenweerd (≈ 1020).

Locatie kasteel Dorenweerd.

Het huidige kasteel Dorenweerd staat op de plek waar rond 1250 een houten woontoren heeft gestaan van een voorvader van de eerst bekende heer van Dorenweerd, Bernd I. Het gebouw wordt omstreeks dit jaar verwoest en Bernd's zoon Hendrik I heeft enkele tientallen jaren nadien een kasteel – een stenen, rechthoekige woontoren – gebouwd op dezelfde plek.

Het gebouw staat in en op de rivierklei, (N: **In de Beheervisie Rosandepolder wordt geconstateerd “De bodem bestaat voornamelijk uit verschillende kalkhoudende rivierkleigronden, met zware zavel/klei. Deze komen algemeen voor langs de Nederlandse rivieren”**), in de onbeschermd uiterwaard; van bedijking is nog geen sprake geweest.

De huidige afstand tot aan de voet van de stuwwal zal niet heel anders zijn dan in de 13e eeuw, die tussen woontoren en rivier zal/kan groter zijn. De rivier heeft voorheen dichter bij het Duno-massief gestroomd dan thans en de heer van Dorenweerd schijnt – bewijs heb ik niet kunnen vinden – nogal eens meer kribben te hebben aangelegd dan strikt nodig was voor de bescherming van zijn land, maar vooral om grondaanwas door aanslibbing te bevorderen. (N: **Zoals hierna nog zal blijken vond het “kribben” nog in 1561 plaats in het “Else pasken” in Seelbeek**)

De locatie is uitstekend gekozen en wel omdat a/ het kasteel gemakkelijk kan worden voorzien van een natte gracht en dus goed verdedigbaar is geweest b/ het zicht op de Rijn, inclusief zijn meanders zelfs vanaf grondniveau uitstekend is – de stuw van het sluis- en stuwcomplex in de Rijn ligt in de oude rivierloop – en c/ de schepen zelf ook enige hoogte hebben.

Ook de hiervoor al genoemde “Oude Rijn” zal goed zichtbaar zijn. Desgewenst is een snelle actie op de rivier vanuit het kasteel goed te doen.

3.1. Hof Seelbeek (N:

Anno 839 ligt de oorsprong van de Seelbeek niet op een andere locatie dan waar die ook nu nog ligt: in de zuidwestelijke hoek van de rotonde op het van der Molenplein bij de kerk van Doorwerth, aan de westzijde van de Seelbeekweg. De beek passeert een tweetal poelen (N: **Deze poelen zijn gegraven door de eigenaar van de grond. Daarmee is nu een derde poel**

verbonden, die niet voorkomt op de topografische kaart 40A, editie 2006), de Oude Oosterbeekseweg en de Beeklaan om vandaar in kleine meanders door de Valckenierbossen te gaan naar zijn monding in de Rijn, pal ten oosten van de driesprong Veerweg, Dunolaan en Fonteinallee.

In het jaar 839 draagt ene Magofrid een halve hoeve in Selebach in het land Veluwe over aan de abdij Lauresham (Lorsch) in Hessen (D): “Magofrid dedit in pago Felaouua, huobam dimidiam in Selebach. Actum in Gannita anno XX°VI° Ludowici imperatoris” (N: **Magofrid gaf in het land Felaouwa een halve hoeve in Selebach. Acte in Gendt in het 26^e jaar van keizer Lodewijk**)

Onbekend is om welke reden precies de overdracht is gedaan. Mogelijk angst voor de terreur(dreiging) van de Noormannen, volg ik Klep (p. 55) dan is die er in 834 al geweest (N: **“Tussen 834 en 890 werd Friesland en geleidelijk ook het Rijn-Maas-Scheldegebied meer dan twintig maal geplunderd door de Noormannen”**) In 837 trekt keizer Lodewijk de Vrome op naar de “Denen” in Nijmegen; in hetzelfde jaar overmeesteren de Vikingen Walcheren, Dorestad en andere plaatsen; Dorestat zou tussen 834 en 839 ettelijk malen door de Noormannen zijn geplunderd.

Ook overwegingen als dat Seelbeek over de Rijn niet ver verwijderd was van Dorestat, dat Selebach christelijk was, dat de christelijke en welgegoede familie van Gendt betrokken was bij deze overdracht, dat Rorik ettelijke jaren later leengoed in Gendt heeft gehad, dat Ostarbac in 834 nog goeddeels Saksisch was, brengen ons niet dichterbij de persoonlijke motieven van Magofrid voor de schenking. (N: **P.M. voor vervolgonderzoek. De naam komt vlg. Ganita Mare van Historische Kring Gente te Gendt in de volgende schrijfwijzen voor: Villa gannita marca; Ganite; Villa gannitae in pago batawe; Villa ganneta; Ganeta; Villa Gannita (hubam I); Gannitta (villa ecclesia); Ganita villa curtis; Gannida (locus vel villa); Ganida; Gant; Ganit (villa curtis); Gente; Gent; Gennit; Genth (in auer betuwe); Ghent; Gannit (ense oppidium); Ghend; Ghendt; Ghentt; Gaent; Gaendt; Gend; Gendt; Gente**)

2.1.1. Wie was Magofrid?

Ik heb hem niet echt kunnen “pinpointen” maar heb wel enkele aanknopingspunten kunnen vinden.

De naam oogt niet als een echt inheemse naam; het “frid” daarin wordt tamelijk frequent aangetroffen in Frankische gebieden maar ook daarbuiten, als voor- én achtervoegsel (N: **zie b.v. Foundation for Medieval Genealogy**). Wellicht is hij afkomstig uit deze gebieden. Enkele aanwijzingen in de Lorscher Codex ondersteunen dit vermoeden. Hierin komt Seelbeek drie maal voor als Seelbach (Selbach) in de oorkondes 3729b en 3172 resp. van een onbekend jaar en van het jaar 817. In oorkonde 117 komt de naam Saalbeck voor en het is onder deze laatste naam dat “ons” Seelbeek wordt vermeld; ook wordt hier de naam Seiebach gebruikt maar dat zal een verschrijving zijn. Magofrid – hier geschreven als Magofrit – wordt aangeduid als “Stifter/Stifterin”, oprichter.

Blijkens oorkonde 3613 Lorscher Codex dragen Magofrit en zijn vrouw Waltrat medio 814 over aan het sanctum Nazarium van Lorsch “XX iurnales de terra arabili (akkergrond) et mancipia (horigen) II in silva Batero”. Afgezien van de naam des konings komen de volgende persoonsnamen voor: (Heinrich von) Ertal, Magofrit en Walderath, alle drie als “Stifter/Stifterin”. Verondersteld wordt dat Batero thans Baarlo heet, gelegen bij Bommel, omgeving Nijmegen. (N: **In Regesta Imperii komt de naam Meginhard voor a.v.: “Beschwörung des mit den D ä n e n abgeschlossenens friedens (no 450d) an der Eider durch ie 12 edle beider völker, von seite der Franken durch die grafen Walah, Burchard, Unroch, Uodo,**

Meginhard, Bern”. Anno 814 te Gent draagt ene Lantwart over aan Lorsch over “... in Meginhardeswich mansum I.”)

Maar wellicht is het enkele gegeven dat de begunstigde niet de Utrechtse St. Maartenkerk – zoals dat het geval is in 828, bij de schenking van de Hese bij ‘s-Heerenberg door Geroward; in 834, de schenking door Wibrecht en Waltbert van Ostarbac et Prast; in 838, de grote schenking van Rodgarius – maar het Karolingische klooster Lorsch, toen gelegen in Franconia, nu de deelstaat Hessen (D.), al voldoende aanwijzing om aan te nemen dat Magofrid een vreemdeling was.

Waarschijnlijk is Magofrid niet van de statuur van graaf Rodgarius, die één jaar eerder o.a. zijn kerk in Herodna/Harten overdraagt aan bisschop Balderik van Utrecht. Ik neem dat aan omdat: **a/** de schenking vrij klein is en niet door een aantal mede-ondertekenaars en/of getuigen wordt bekrachtigd en **b/** Magofrid niet voorkomt in de zojuist genoemde overdrachten van 828, 834 en 838 (**N: In 845 en 846 dragen Anger, Guslin en anderen vooral Veluwse eigendommen over aan het klooster van Werden; details daarvan zijn mij onbekend. In 855 schenkt ook Folckerus een imposant goederencomplex niet aan de St. Maartenkerk te Utrecht maar aan het klooster Werden (D.). De akte wordt ondertekend door de schenker en 14 anderen.)**

2.1.3. Saalland en saalweer

Er zijn zeer vele schrijfwijzen voor Seelbeek. Combinaties van o.a.: saal, sael, sale, zaal, zael, zale, seel, sele, sel, zeel, zele en zel en bac, bach, beek, beeck en beke. Ik heb de naam aangetroffen in o.a. Garderen, Twente, België – o.a. Leisele, Herzele Bissezele, Strazeele – en, frequent, in Duitsland; hierdoor ontstaat het vermoeden van een gemeenschappelijke herkomst van de naam. Schrijft Picardt (p. 80): “Het woortjen SALA of SAAL is een seer oudt Gotthis woort en beduyt een Paleys of Heerenhof alwaer publieke vergaderingen gehouden en audientie gegeven wert”. (**N: Voor een recente visie op Goten, Alemannen en Vandalen zie NRC 5/6 maart 2022, W&)**

In het Middelnederlands heeft “sale” een aantal betekenissen, waaronder de volgende: “woning der aanzienlijken, heerenhuis. woning van een gekroond hoofd, ook: van een kerkvorst; paleis; hof, hofhouding; eene versterkte woning, kasteel, de gezamenlijke gebouwen gelegen binnen een ringmuur, de burcht in zijn vollen omvang; de woning van den burchtheer, de burcht in engeren zin” (Verdam, 1932). Blijkens Jappe Alberts (1967) betekent het laatmiddeleeuwse “seel” o.a. “wat door een touw bijeen wordt gehouden; bundel, bos en hout”.

Beelaerts van Blokland (1928) en Démoed (ca. 1953) schrijven dat Seelbeek twee hoven heeft gehad. Beelaerts geeft er geen uitwerking aan en Démoed (p. 49) laat dit aspect onbesproken. Die “tweehovigheid” is m.i. terug te voeren op het vroegmiddeleeuwse hof- of domeinstelsel, ook wel mansus-systeem genoemd, waarvan kenmerkend zijn een centrale hof (vroonhof, sala, *curtis*), een waterplas of –loop om de hoeve heen, diverse boerderijen (*mansi*) en horigheid, waarin de akkers worden verdeeld in het *saalland* van de heer en het *hoevenland* van de horigen. De *saalweer* is de woning van waaruit de hoeve wordt beheerd (**N: Voor meer info over saalweer verwijs ik naar Heringa, 1932, pagina’s 25, 26, 57, 58 en 178. Vgl. ook Henstra p. 179.**); ook wordt de saalweer wel “principael huys of hof” genoemd (Schrassert, p. 197, 1740), of “sedelhove” (Spaen 1795, p. 244). Heringa meent (p. 25) “... de saalweer bleef immer in z'n geheel: dit was hét eigenlijke goed.”

Vermoedelijk is de Seelbeek de grens geweest tussen het saalland en het hoevenland.

Voorbeelden elders van dit stelsel tref ik b.v. aan in de *deal* van graaf Rodgarius in 838 met de Utrechtse St. Maartenkerk:

Thuvine (Duiven): een gewijde kerk met een hof, herenland en een hoeve met lijfeigenen

Alatinge (Eltinge bij Zevenaar): een herenhof met een kleine woning

Westerhesi (?): een hoeve met daaraan verbonden personeel

Huntingoe (Hintingo): in het dorp **Herodna:** een gewijde kerk en een herenhof met herenland of wat er bij die hof hoort, met mensen die daaraan verbonden zijn

Uttalo (Otterloo): een hoeve met iemand die daaraan verbonden is.

Enkele malen staat er “herenhof” en “hoeve” en reken maar dat “lijfeigenen”, “personeel” en “mensen” niet in de “herenhof” maar in de “hoeve” hebben gewoond.

In de late middeleeuwen wordt het Seelbeekdal ook wel *gat ter Aa* of *gat van der Aa* genoemd (N: Aa-namen (van der Aa, ter Aa) komen overal in den lande voor. Picardt (p. 80) verklaart deze naam a.v.: “Daarom dient genoteert dat Y of I soo veel beduyt als water”. Hij noemt dan het Y en Beverwijk en vervolgt: “...en alsoo werden alle kleyne Water-beeckjes van sommige Landen genaemt de A, van andere de E, en noch van anderen de “. Het hoofdkantoor van de Heveafabrieken was tot minimaal de 1960-er jaren gehuisvest in “Huis ter Aa”).

Bezuiden Seelbeek ligt de Betuwe met daarin o.a. Elst. Willems (2004, pp. 114, 116, 120) laat zien dat dit gebied al in Romeinse tijden dichtbevolkt was. Verder schetst hij een van meanderende watergangen doortrokken gebied en naar (mijn) verwachting zal dit landschap er ten tijde van de terreur van de Noormannen niet heel anders hebben uitgezien. Willems schetst één opvallend brede waterloop welke ter hoogte van de monding van de Renkumse beek in de Rijn, ten westen van Seelbeek, op het Veluwemassief stuit.

Afbeelding van Willems

Van der Tuuk (2008) daarover: “Het splitsingspunt van de Rijn en de IJssel moeten we ook op een heel andere plaats zoeken. Vóór de Romeinse periode maakte een deel van het Pannerdens Kanaal en de Nederrijn deel uit van de oorspronkelijke IJssel, die bij Meinerswijk een grote bocht naar het noordoosten maakte. De Rijn volgde toen een tracé langs Elst naar het noordwesten, om vanaf Driel ongeveer de huidige Rijnloop te vervolgen”. Hij zegt verder: “De Waal heeft zich in de loop van de Middeleeuwen als de belangrijkste aftakking ontwikkeld. Daardoor is de bedding van het niet meer actieve deel van de oorspronkelijke Rijn, nadien de ‘Oude Rijn’ genoemd, tussen Doornenburg en Driel, verland”.

Van de Westeringh (2011. bodemkundige, historisch geograaf in de Overbetuwe) kan deze visie niet bevestigen. Hij meent dat “de Rijn tot ná de Romeinse tijd heeft gelopen van Elst naar (ten oosten van) Driel, ongeveer zuid-noord. Bij de Veluwerand buigt de Rijn af naar het westen. Dorenweerd ligt ten westen van dit knikpunt”. Ik heb geen aanwijzingen kunnen vinden dat het Rijntraject Elst-Dorenweerd omstreeks de Karolingische periode niet meer in gebruik zou zijn.

Het komt mij voor dat het onbelemmerde zicht vanaf Hof Seelbeek op de Rijn, de Oude Rijn en op de Betuwe vrij beperkt is geweest; naar mijn inschatting zijn de “zichtvensters” vanaf grondniveau en vanaf de donjon nimmer uitgemeten; de hoogte van de donjon is onbekend. Het zicht op de Betuwe wordt beperkt door de Duno aan de westzijde en door het Westerbouwing/Valckeniermassief aan de oostkant. Wellicht is Elst nog net zichtbaar alsook

een deel van de Oude Rijn aldaar, maar de monding van deze stroom in de Rijn ter hoogte van de Gelderse Vallei tussen Renkum en Wageningen wordt geheel door de Duno aan het zicht onttrokken.

2. Selebach (N: Het toponiem “Selebach” wijst op een Frankische oorsprong vanwege het “sele” en wateraanduidende achtervoegsel “beek”)

Qua ligging zijn er opvallende overeenkomsten tussen Selebach anno 839 en Herodna anno 838, maar voordat ik daarop inga eerst een opmerking over Seelbeek en Wolfheze.

Medio 9e eeuw ligt Wolfheze in de Frankische Veluwegouw, evenals het gebied(je) Seelbeek, zoals o.a. blijkt uit de Bosatlas (2011, p. 79) en bij Tibus (1877) die spreekt over “839 Selebach in Wolfhees”. Hij heeft het gelijk wel aan zijn kant, want inderdaad heeft Seelbeek “altijd” – ab ovo tot in de 16e eeuw – behoort tot de parochie van Wolfheze.

Maar de vraag hier is hoe hij aan deze kennis komt. Voor zover mij bekend komt Wolfheze voor het eerst in de archieven voor in het tijdvak 1014-1025 wanneer graaf Balderik een schenking doet aan het altaar van St. Maarten van zijn stift in Zifflick, een stadje in Duitsland, juist over de grens bij Nijmegen, waarvoor hij de toestemming heeft van zijn vrouw Adela van Hamaland. (HJ, 2011)

Dit leidt tot de gedachte – zoals ook Kos doet met betrekking tot de schenking in 1003 van Balderik aan de abdij van Deutz welke Adela’s toestemming had – dat de mannen ook afkomstig kunnen zijn geweest uit dorpen die aan Adela hebben behoord. (N: **Het voor dit werk meest relevante tekstdeel uit deze schenking luidt: Quod ego Baldricus comes de dei timore & eterna retributione mecum cogitans communi contectalis meae Athlae cometissae consensu atque consilio, XII uiros proprii iuris Duethekinum, Sahfonem, Geronem, Baldonem, Hecilinum, Reinconem, Duethekinum, Richeronem, Ecelinum, Richeronem, Wolfhastum, Hegeronem, de caetero grege clientum meorum elegi, Ipsos simul die qua a beatissimosimo ac sanctissimo Herebertho coloniensi ecclesiae protopresule monasterium.....**)

Blijkens “De kaart van het bisdom Utrecht in 1560” (S. Muller Hzn, 1919) grenst het kerspel Wolfheze aan dat van Otterlo.

Heeft Herodna in de Karolingische tijd naast een motte ook een kerk, Wolfheze heeft in deze tijd geen kerk maar mogelijk wel een verdedigbare woontoren al dan niet op een motte gehad in Selebach; ik houd het maar op een verdedigbare sterkte.

Hof Seelbeek is goed verdedigbaar.

2.2.1. Locatievergelijkingen

Kerk	Herodna (838)	Wolfheze (1020)
Locatie	Steilrand stuwwal van Arnhem	Steilrand sandr van Deelen
Watervoorziening	Beek in dal	Beek in dal
Bereikbaarheid	Nabij Rijn en heerwech	nabij beek, aan heerwech
Motte¹, sterkte²		
Locatie	In beekdal, benoorden N782, Heelsum-Doorwerth	In beekdal, langs Seelbeekweg
Bereikbaarheid	Nabij heerwech Aan de Rijn	Aan heerwech Nabij de Rijn
Waterautarkie	Omspoeld door beek ³	Omspoeld door beek

Uitzichtbeperking

Stuwwal Arnhem
Eenzijdig, linker oever

Stuwwal Arnhem,
Tweezijdig, Duno- en
Westerbouwingmassief

1. In “Catalogus Omgaan met water in het Groene Woud. ARC Studie Ruimtelijk Ontwerpen met water” (2007) wordt over mottes o.a. gezegd: “Mottes zijn belangrijk omdat ze verbonden zijn met oude grenzen, doorgaande routes en andere militaire elementen, zoals schansen en wallen. Langs grensgebieden van twee machtsinvloeden werden er waarschijnlijk meer motte-kastelen aangelegd”.
2. De oostzijde van Hof Seelbeek grenst aan aan Ostarbac; er zal een *indoor* aftapping van de beek geweest
3. In het Renkums beekdal is een Karolingische waterput aangetroffen. Vermoedelijk aangelegd omdat de beek tussen zijn bron in de Ginkel en de motte gemakkelijk kan worden omgelegd. De motte en de kerk van Herodna liggen aan/op de grens van Hintingo

= = = = =

Deze txt herformuleren: M. van Hamaland!!!!!!

De overeenkomsten zijn weliswaar duidelijk het is niet mogelijk op grond daarvan een bouwheer aan te wijzen: meerdere verschillende heren kunnen al of niet gelijktijdig elkaars *copy cat* zijn geweest en dat te meer waar de sterktes in verschillende landen kunnen liggen. Wel kan worden geconcludeerd dat “strategische ligging” een *must* is, zoals ook hierna – onder 1215-05-28 – zal blijken: op welke datum de paus enkele plaatsen in bescherming neemt die ook een bijzondere, strategische ligging in het veld hebben.

=====

2.2.2. Afstanden

	Kerken	
	Wolfheze	Herodna
Resp. tot Hof Seelbeek en motte Herodna	2,5 km	1,8 km
Tot Prümer kerk Arnhem	8 km	14 km
Tot kapel of kerk Oud-Reemst	INVULLEN	
Tot Otterlo ¹	14 km	11 km

1. Dit gegeven is relevant omdat anno 838 Otterlo evenals Herodna in het land Hintingo heeft gelegen. Bovendien zijn er redenen om aan te nemen dat er ook een weg Wolfheze-Otterlo is geweest.

UITWERKEN: Vgl deze afstanden met die van latere kerken op de Veluwezoom.

Vanaf Wolfheze is er in elk geval een route noordwestwaarts naar Harten en de Gelderse Vallei, zie de afbeeldingen. (N: **Ik laat de route van de heerwech hier buiten beschouwing**). Toch móet er welhaast vanaf het beekdal nog een weg zijn geweest die pal noordwaarts gaat, richting Otterlo. (N: **Anno 838 geeft graaf Rodgar een in deze plaats liggende hoeve met personeel aan de Utrechtse St. Maartenkerk en in 855 zal Folcker andere delen van Otterlo aan de abdij van Werden (D.) schenken**)

Vanaf het Wolfhezer beekdal ligt deze plaats op ca. tien hemelsbrede kilometers afstand en dat komt ongeveer overeen met de hemelsbrede afstand tussen Harten en Otterlo (HJ, 2020 p. 104). De plaats ligt op de westzijde van de Veluwe, daar waar de hoge(re) zandgronden overgaan in de laagvlakte van de Gelderse Vallei. CHECK DEZE ZIN

De latere Elzenpas heeft, naar de daar voorkomende – vochtminnende – boom vooral in de nabijheid van de beek gelegen. De welbekende vroegmiddeleeuwse pottenbakkerij van Seelbeek beschrijft Beelaerts van Blokland (1928) aldus: *Wanneer men van den rijweg, die onder langs den berg voert, het gat van der Aa ingaat en omstreeks 25 meters voorttreedt, ziet men inde berghelling, aan de rechterhand eene menigte scherven steken, meter inde lengte en meter inde hoogte; zij vertoonen zich een meter onder de oppervlakte.....* ; de pottenbakkerij zelf lag op ca. 80 m afstand, noordwaarts van de schervenlaag.

3. Meinwerk van Hamaland (N: Ook Meginwercus, Mehinwercus)

Omstreeks 1020 wordt in Wolfheze een stenen kerk gebouwd door bisschop Meinwerk van Paderborn en – ongeveer tegelijkertijd – een woontoren ter plekke van het huidige kasteel Doorwerth, een kapel in Renkum en een kerk in Bennekom. Het godshuis in Wolfheze staat op het meest noordelijke en nagenoeg onbewoonde gedeelte van de heerwech op de Veluwezoom, en op afstand van de bevolkingscentra van Arnhem en Harten/Renkum én op ca. drie hemelsbrede kilometers afstand van de walburg op de Duno. Waarom de bisschop in des hemels naam voor deze afgelegen locatie heeft gekozen heb ik me al enkele malen in vorige publicaties afgevraagd, zie de volgende twee *selfies*:

Die in Schoutambt en Heerlijkheid van 2014/2, waarin ik wees op "het geïsoleerd liggende en nagenoeg lege gebied van Wolfheze als bouwplaats van zijn kerk" en daaraan de suggestie verbond dat de bouwheer wellicht een *statement* wilde maken "hier betreedt U, reiziger, het gebied van een heer die het christelijk geloof is toegedaan?" en die van Zuidzoom V (2020) : "In Wolfheze staat de kerk aan een waterloop en aan de heerwech, op een dominante plek aan de steilrand van de sandr, gemakkelijk zichtbaar vanaf minimaal 16 grafheuvels; de kerk steekt er letterlijk torenhoog boven uit. In Dorenweerd zou hij de kerk op nagenoeg vergelijkbare wijze in het veld hebben kunnen positioneren: nabij de burg op de steilrand van de stuwwal, nabij minimaal zeven grafheuvels, aan een waterloop en ca. 3 km van de heerwech verwijderd".

Nog meer reliëf krijgt de keuze voor de locatie in Wolfheze als men bedenkt dat **a/** de kerk groter is dan elke andere in die tijd op de Veluwezoom gebouwde stenen kerk; **b/** de zaal en de toren tegelijkertijd worden gebouwd; **c/** Meinwerk zelf, als bisschop van Paderborn, slechts af en toe van de kerk gebruik zal kunnen maken en **d/** Renkum pas \approx 1150 een kerk krijgt van grote afmetingen, die wordt gebouwd vanuit een stenen fundering van de kerk van Herodna (838).

In Zuidzoom V heb ik ook betoogd dat het raadselachtig is dat Meinwerk in – nota bene – Renkum een kapel heeft gebouwd, terwijl hij tegelijkertijd kerken bouwt in Bennekom en Wolfheze en heb ik geschreven – bewezen, denk ik zelf – dat de reden daarvoor is een nog steeds bestaand restant van de kerk van Herodna uit 838.

Centraal staat nu dus wederom de vraag waarom Wolfheze.

Allereerst wil ik bezien of er wellicht eerder in de tijd, meer specifiek in de Karolingische tijd, een kerk heeft gestaan. Bekend is dat zowel Renkum als Arnhem een Karolingische kerk heeft gehad en wel resp. in 838 en 893. Al op voorhand oogt dat niet zeer waarschijnlijk, omdat de afstand van de Renkumse kerk naar Wolfheze via de heerwech slechts 8 km is maar niet uit te sluiten is natuurlijk dat Meinwerk desondanks en om niet gekende redenen toch een godshuis in Wolfheze heeft willen vestigen. En dat des te meer omdat hij in 1031 te Renkum niet een kerk maar een kapel heeft gebouwd omdat – naar alle

waarschijnlijkheid, zie Zuidzoom V – een overblijfsel van de kerk van Herodna hem dat heeft belet.

Opnieuw dus aandacht voor het archeologisch onderzoek aan de Wolfhezer kerk in 1893 en rond 2005.

3.1. Archeologisch onderzoek aan de kerk

** Groneman (1893)

Groneman heeft als eerste de restanten – de fundamenteën – van de stenen kerk (1893) onderzocht en ik bespreek daaruit de voor dit onderzoek relevante gegevens, maar kan daarbij de volgorde van zijn betoog niet volgen zonder dat van mij in gevaar te brengen. (N: **Zijn verslag is ietwat ongeordend, daarom hier een opsomming van de voor mijn doel relevante gegevens van Groneman in zijn volgorde: Kruisweg van zeer oude sagensporen; kerkhof aan de oostzijde van de kerk; tufsteen met kruis; begraafplaats/bevolkingsomvang; zwerfblokken; vernielingen altaarvoet; vernieling grafkelder; eerder gebouw?**)

Een in dit onderzoek belangrijke notitie luidt als volgt: “Daarom is ’t evenwel zeer goed mogelijk, dat er kort na den heidenschen tijd reeds een gebouw heeft gestaan” en hij schrijft dit – op gezag van Pleyte, Rijksmuseum van Oudheden Leiden – toe aan twee dakpanfragmenten, waarvan er één dateert uit tijden “aan den Romeinschen tijd grenzend”. Verder beschrijft Groneman een zestal vondsten uit een tijdsbestek tussen de 7e en 12e eeuw: twee uit de 8e, 9e en 10e eeuw, één later dan de 10e eeuw, één uit het jaar 1000 en twee uit het tijdvak 7e tot 12e eeuw.

In een brief van 1904-10-05 aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden geeft hij o.a. als zijn mening: “.....dat hier wellicht in den vóórchristelijken tijd een Hunneschans is geweest; daarop wijst de in mijn situatietekening aangegeven droge halve-maan-vormige gracht. Mogelijk was hierbinnen een offerplaats of tempel.....”. Dat laatste is niet onmogelijk, lijkt mij: in de Germaanse cultuur worden naast offerplaatsen ook verhoogde punten in het veld, open plaatsen in het bos, waterlopen en grafheuvels heilig geacht en de locatie van de Wolfhezer kerk ligt precies op een punt waar deze heilige plaatsen a.h.w. samenvallen.

Verder constateert hij dat de toren van de kerk in zijn hoekpunten is gefundeerd op “grooten keien”, zwerfblokken noemt hij ze. (N: **Eén daarvan er meet 80x60x50 cm, van de overigen zijn geen maten vermeld**). Het is verleidelijk hierin offerstenen te zien en die verleiding was voor mij te groot in 2008 (p. 75), ik kom erop terug.

Maar het ligt genuanceerder: **a/** kan een steen van 80x60x50 cm dienen als offersteen en hoe is dan het aantal van 4 te verklaren? Kan het hier om grensstenen gaan? **b/** Groneman heeft geen resten van een offerplaats – as, botten van dieren – aangetroffen. Echter, dat vóóronderstelt dan wel dat de offerplaats precies onder de kerk had moeten liggen; een ander punt is dat de ruimten binnen de fundamenteën in 1893 blijken flink te zijn verstoord: **c/** de kerk is later voorzien van een grafkelder **d/** Groneman zelf vermeldt een vernieling in zijn verslag (altaarvoet) en Heldring meldt 50 jaar eerder (1841, p. 245) dat de grafkelder gedurende een zekere tijd toegankelijk is geweest.

En tenslotte is het de vraag of er überhaupt stenen zijn gebruikt in de veronderstelde vóórchristelijke offerplaats. Er kunnen brandstapels zijn geweest of zoals Picardt (p. 67) schrijft: “Voorts waren hare meeste autharen (altaren, HJ) gemaect van groene soden volgens de wise van andere heydenen”. Maar hij hoeft daarbij niet persé ook de zuidelijke Veluwezoom in de vroege middeleeuwen op het oog te hebben gehad, want beschrijft een

erg groot gebied, “Provincien en Landen gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel, Emse en Lippe”.

Aan de oostzijde van en buiten de kerk treft Groneman een tufsteen aan van 9 x 17 cm, op een zijvlak waarvan een ruw kruis is gebeiteld. De twee delen van het kruis staan niet loodrecht op elkaar, rond het bouwjaar van de kerk staat de beitelkunst op een veel hoger niveau dan dat waarvan dit kruis blijkt geeft. Het oogt even amateuristisch als het vierkant van de kerk van Herodna in 838. Verder lijkt het niet waarschijnlijk dat deze steen dateert uit de tijd van Meinwerk. Immers, hij bouwt een dure, relatief grote kerk mét toren en zou dan zo een armzalige tufsteen.....? Maar goed, een gedreven “tot christen gemaakte” kan niet worden uitgesloten.

Ook kan men zich afvragen of Meinwerk omstreeks 1020 nog “heidensheilige” voorwerpen nodig had om de bevolking te overtuigen van de superioriteit van de christelijke religie? Het ligt evenmin voor de hand dat de tufsteen van de van Dorenweerds afkomstig zou zijn: zij zijn welgesteld, hebben veel en soms duur onderhoudswerk en renovatie gepleegd aan de kerk, hebben er zelfs een grafkelder onder gebouwd.

Oók aan de oostzijde van de kerk bij de meest oostelijke van de twee sleuven die daar door het AAC zijn gegraven heb ik o.a. aangetroffen zes platte, donkere veldsteentjes, allen met twee natuurlijke aders, die elkaar zodanig kruisen dat zij een vrijwel perfect christelijk kruisteken vormen. Ik heb vóór en ná deze vondst op veel plaatsen in het gebied lopen speuren, veel geaderde natuurstenen gezien, weinig platte en geaderde en, buiten deze vondst om, geen enkele met aders die het kruisteken vormen. Opvallend is dat Groneman’s tufsteen en mijn veldsteentjes nabij het heiligste deel van de kerk – het koor – liggen, maar er kan geen verdere duiding aan worden gegeven.

AFBEELDING

De volgende punten uit Groneman’s verslag houd ik voorlopig vast:

P.M.

** De gedateerde artefacten uit Frankische tijden vertegenwoordigen 29% van alle aangetroffen artefacten, een beperkt maar niet te negeren deel

** Het is redelijk aan te nemen dat de tufsteen en de veldsteentjes van vóór de 11^e eeuw dateren en wellicht uit Frankische tijden

** Heeft Pleyte naar toenmalige inzicht terecht gezegd dat een dakpanfragment van kort na de Romeinse tijd indicatief kan zijn voor een gebouw kort na de heidense tijd, zeg de Frankische tijd? Is dat ook naar huidig inzicht nog zo?

**** Amsterdams Archeologisch Centrum Universiteit van Amsterdam (AAC)**

In het eerste decennium van de 21e eeuw heeft AAC archeologisch onderzoek gedaan aan de restanten van de vroeg middeleeuwse stenen kerk van Wolfheze, maar – voor zover mij bekend – is er geen publicatie over verschenen.

De Veluwest post van 2002-07-19 (p. 23) citeert Heidinga enkele malen, waaronder deze: “We denken dat dit gebied zeker bewoond was sinds de achtste eeuw na Christus en vermoedelijk wel eerder”. Deze opmerking heeft Heidinga gedaan op de scherven aardewerk die zijn gevonden.

Leidinggevenden van het AAC team hebben mij in de laatste fase van het veldwerk meegedeeld, dat het op basis van hun bevindingen moeilijk is tot een datering van de bouwresten te komen, maar dat toren en zaal tegelijkertijd zijn gebouwd. Groneman heeft zich niet uitgelaten over een gelijktijdige bouw van toren en zaal, maar hij is civiel ingenieur en rapporteert niet dat hij verschillen heeft gezien tussen de fundamente van de beide ruimtes.

Anderen hebben zich afgevraagd of de Wolfhezer kerk kan zijn voorafgegaan door een houten variant. Zo schrijft b.v. Schut in "Mysterie van de Westberg" (Herziene versie, ongedateerd) over de Romaanse kerkjes van Elst, Oosterbeek en Wolfheze "Mogelijk ging aan de stenen kerkjes een houtbouw vooraf, maar de aanwijzingen daarvoor zijn beperkt". Hij wordt daarin bijgestaan door Heidinga en Numan, leidinggevenden van het AAC team dat archeologisch onderzoek heeft gedaan aan de restanten van de Wolfhezer kerk. Zij hebben slechts beperkte aanwijzingen dat er ter plekke "houtbouw" is geweest, maar welke die zijn is onbekend. Leden van hun onderzoeksteam hebben mij destijds mondeling medegedeeld dat het op basis van hun bevindingen moeilijk is tot een datering van de bouwresten te komen, maar dat toren en zaal tegelijkertijd zijn gebouwd.

Zij hebben de fundamente natuurlijk *state-of-the-art* onderzocht, maar bij gebrek aan een publicatie terzake kunnen wij b.v. niet weten of resp. welke verschillen er mogelijk zijn geweest in b.v. fundamente, type(s) steen e/o cement, etc.

P.M.:

** Heidinga's datering "achtste eeuw, vermoedelijk wel eerder" is evenals die van Groneman gebaseerd op artefacten

** Aangezien de stenen kerk door Meinwerk werd gebouwd zou een vroeger gebouw op die plek uit Karolingische tijden of eerder moeten dateren. Dit betekent óók dat "houtbouw" dan niet per se een gegeven is: de kerk van het nabije Herodna (838) was van steen.

Tot zover een *review* van data uit het archeologisch veldwerk aan de resten van de Wolfhezer kerk en de conclusie kan slechts zijn dat onbewezen is gebleven dat er vóór het bouwjaar van de stenen kerk van Wolfheze een godshuis zou hebben gestaan resp. zou hebben kunnen staan.

Nu was het werk van de archeologen natuurlijk "site-gebonden" en laat het onaangetast de gedachte dat er een Frankische kerk of kapel op een andere plek in Wolfheze heeft kunnen staan. Een ander punt is dat men – Groneman, het AAC – mogelijk naar een kapel of kerk heeft gezocht en daardoor signalen van een ander gebruik van de *site* heeft gemist. Dit blijkt niet uit Groneman's verslag, maar het onderzoek had duidelijk geen vooropgezet doel en of het AAC wel een vooraf gedefiniëerd onderzoeksdoel had – ik ga er wel van uit – is onbekend.

Het ligt m.i. in de rede te veronderstellen dat er te Wolfheze – zo er al een godshuis was – eerder een kapel dan een kerk zal hebben gestaan voordat Meinwerk er zijn kerk bouwde, want op slechts ca. 7 km hemelsbrede afstand staat de kerk van Herodna. Een niet bij voorbaat invalide gedachte want precies het omgekeerde gebeurde omstreeks 1031, toen Meinwerk in Renkum een kapel en in Wolfheze een kerk bouwde.

Kortom, hoe ook gewend of gekeerd: de vraag of er in Wolfheze een Karolingisch godshuis(je) heeft gestaan voordat Meinwerk er zijn kerk bouwde valt – volgens en door mij – niet te beantwoorden maar moet wel geagendeerd blijven.

Een andere vraag is of de locatie een “heidensheilige” plaats kan zijn of is geweest. Groneman heeft er niet naar gezocht en van het AAC weten we het niet; ook deze vraag moet op de agenda worden geplaatst.

3.2. Meinwerk van Hamaland op de Zuidzoom

In mijn vorige publicaties – m.u.v. die van 2008 – zijn de familie van Hamaland en Meinwerk zelf al min of meer uitvoerig aan de orde geweest. In deze paragraaf enkele losse notities betreffende zijn activiteiten en enkele van zijn contacten in Midden Nederland, te beginnen met de laatste.

Blijkens Tenckhoff (1920, p. VII) heeft Meinwerk zéér in de gunst gestaan van de keizers Hendrik II en Koenraad II.

Eerder heb ik aangegeven dat de Utrechtse bisschop Bernoldus en Meinwerk elkaar hebben gekend. Meinwerk's levensdata zijn \approx 975 en juni 1036, Bernoldus overlijdt in juli 1054. Over Bernoldus' afkomst en zijn carrière voordat hij bisschop werd is niets bekend.

Hoe ook, al enkele jaren vóór zijn aanstelling tot bisschop van Utrecht heeft Bernoldus bekendheid genoten; is hij b.v. raadsheer geweest van twee Duitse koningen, alsook van Willem van Gelre, die Bernoldus als bisschop van Utrecht zou opvolgen. Volgens Royaards (1849, p.182) is hij in 1025 aanwezig op de kerkvergadering van Frankfurt en tijdens zijn episcopaat; ook was hij aanwezig op de synode van september 1027 in Frankfurt.

Bernoldus en Meinwerk hebben jarenlang samengewerkt alleen al om het gegeven dat Meinwerk in het bisdom van Utrecht rond het jaar 1020 kerken heeft gebouwd in Wolfheze en Bennekom, een kasteel in Dorenweerd en een kapel in Renkum. En in 1035 schiet Meinwerk de Veluwe en Teisterbant te hulp met twee schepen levensmiddelen (Slichtenhorst, 1654) vanwege de hongersnood aldaar.

En tenslotte zal Bernoldus waarschijnlijk nog verantwoordelijk zijn geweest voor de beslissing – kort na de wijding van de St. Pieterkerk in 1048 – om aan de proost van deze kerk het dekenaat Veluwe als zijn aartsdiakonaat toe te wijzen. Als gevolg daarvan worden Driel, Heteren, Randwijk en Opheusden organisatorisch onder het aartsdiakonaat van Veluwe gebracht en zijn de bewoners gehouden in de tegenoverliggende dorpen resp. Oosterbeek, Wolfheze, en Wageningen ter kerke te gaan.

Van Winter tenslotte meent dat onder invloed van Meinwerk “in de winter van 1026/1027 Bernold tot bisschop van Utrecht (werd) benoemd, die naar ik vermoed de hofkapelaan van Meinwerks moeder Adela in Oosterbeek was”. Dat is een mogelijkheid, ook al betwijfel ik sterk dat Adela haar domicilie in Oosterbeek zou hebben gehad. Elders meent zij dat Bernold uit de kring van de familie van Hamaland herkomstig is, een protégé van deze familie is geweest en ook dat Bernulphus op voordracht van Meinwerk van Hamaland tot bisschop van Utrecht benoemd zou kunnen zijn. En inderdaad: dit zijn alle aannemelijke mogelijkheden.

Lieftinck (1949) geeft in zijn boekaankondiging (1949) „De herkomst van Bisschop Bernold (1027-1054)” een andere invalshoek aan met een vooral op archivalia gebaseerd,

beredeneerd vermoeden – de details laat ik nu voor wat ze zijn – dat de bisschop “van Zuidduitse afkomst” is, zou zijn.

Timmers (1947, p. 878) sluit een kort CV van Bernulphus van Oosterbeek af met deze woorden: “Hij overleed op 19 juli 1054. Bernulphus wordt afgebeeld als bisschop, met als attribuut het model ener Romaanse kerk met twee torens”. Deze bisschop geldt in elk geval als stichter van drie kerken met twee torens: de Sint-Pieterskerk (1048), de Sint-Janskerk (1040) en het Sint-Paulusklooster (1050) en wellicht ook van de Mariakerk met vermoedelijk ook twee torens.

Als bisschop (1009-1036) van Paderborn bouwt Meinwerk daar het Abdinghofklooster Petrus en Paulus. Ga ik af op Timmers (1947) dan vertegenwoordigen “Petrus en Paulus resp. de Ecclesia ex circumcissione (de jodenchristenen) en de Ecclesia ex gentibus (de christenen uit het heidendom)”. De abdijkerk heeft twee torens en wordt in 1031 ingewijd **(N: Het jaar ook waarin hij in Renkum een kapel heeft gebouwd)**.

In elk geval lijken Bernoldus en Meinwerk wel *soulmates* te zijn geweest als het aankomt op hun beider ideeën over kerk(toren)bouw en hun voorliefde voor Petrus en Paulus. **(N: Volgens het Meertens Instituut (download 2022-03-12) is “Bernold” een Germaanse naam met ongeveer de betekenis 'heersend als een beer' en Bernulf een Germaanse naam met ongeveer de betekenis 'beer en wolf (tegelijk)')**.

Maar zijn zij ook zielsverwanten geweest in andere kerkelijke zaken? Blijkens Zuidzoom V (p. 14, 2020) hebben zij zeker met elkaar van doen gehad toen Meinwerk in 1031 een kapel in Renkum bouwde en een kerk in Wolfheze en in Bennekom plus een woontoren in Dorenweerd, maar de achtergronden heb ik toen niet kunnen achterhalen. Verder zal hun onderlinge relatie ook het nodige te verwerken zijn geweest toen, juist tijdens hun episcopaat in Utrecht en Paderborn, keizer Koenraad II bezig was het koninkrijk Bourgondië op te nemen in het Heilige Roomse Rijk.

Hoe ook, terwijl Meinwerk vrij goed gekend is, geldt dat niet voor Bernoldus. Daarom in de bijlage een samenvatting van wat ik over hem te weten ben gekomen.

Ook volgens Timmers is de toren een veelbetekenende symbool; niet alleen een beeld van de Ecclesia en van Maria, maar ook als symbool van de heilige kerk en de heilige maagd. Verder zegt hij dat de hoog oprijzende kerktoren volgens Honorius het symbool is der luide prediking, die naar de Hemel wijst, of van de kerkelijke waardigheidsbekleders, die met de prediking belast zijn.

De kerk van Wolfheze staat op een dominante plek in het veld **(N: Vgl de locatie van de St. Maartenkerk te Epe: Op een rechte lijn van ettelijke tientallen grafheuvels over meerdere kilometers tussen Epe en Niersen bij Vaassen.)**

en is – met zijn toren – vanuit de wijde omtrek met daarin minimaal zestien grafheuvels, goed zichtbaar. Vanaf dit punt ook begint Laag Wolfheze. **(N: Hoog Wolfheze ligt op de Arnhemse stuwwal, grotendeels aan de oostzijde van de N 783; . Vermoedelijk is de grond langs de rechterzijde van de heerwech vanaf het eerste wildrooster tot voorbij de kerk in het potstalsysteem wel wat opgehoogd tot enkeerdgronden)** Onbekend is of het kruispunt van wegen dat Groneman in 1893 heeft aangetroffen ook al heeft bestaan toen Meinwerk er in 1020 de Wolfhezer kerk bouwde.

In deze samenvatting zijn drie elementen relevant: kerkgebouw, hoogte in het veld, grafheuvels, kruising van wegen; zij komen hierna aan de orde maar ik begin met Meinwerk van Hamaland.

De Wolfhezer kerk is in vorige publicaties al herhaaldelijk aan de orde geweest, dus hier en in het kort: een relatief grote tufstenen, romaanse zaalkerk die, tegen alle gewoonte in, tegelijkertijd van een toren wordt voorzien

In deze paragraaf gaat het om de iconografie, de symboliek achter het gebouw in een – hachelijke – poging te achterhalen wat Meinwerk kan hebben bewogen zó een kerk dáár te vestigen. Hachelijk om twee redenen: het terrein is *terra incognita* voor mij en de soms zeer grote verscheidenheid aan duidingen voor tal van gegeven symbolen..

Hoogte in het veld

Het gaat hier niet om *man made* verhogingen zoals de Groningse “wierden” en de Friese “terpen” maar om natuurlijke en/of – deels of geheel – *man made* verhogingen in het veld, in het heuvelachtig terrein van de Zuidzoom; verhogingen in het veld worden geëerd en gevreesd door de nog niet gekerstende bevolking. (N: **Zie o.a. Schuyf, 1995**) Kerken worden veelal juist daar gebouwd om aan te sluiten bij het religieus gedachtegoed van de bevolking en die te doordringen van de superioriteit van het christendom en, vanzelfsprekend, om zo veel mogelijk zichtbaar te zijn in het heuvelachtig terrein. Voorbeelden in de omgeving zijn Herodna (≤ 838), Wolfheze en Bennekom (≈ 1025) en Heelsum (1517).

Die zichtbaarheid is waarneembaar aan de kerken van Herodna en Wolfheze, resp. aan de steilrand van de stuwwal van Arnheims en de sandr van Deelen. Maar dat niet alleen, ze staan ook in de nabijheid van grafheuvels.

UITWERKEN: Dominantie over grafheuvels!

Kruising van wegen

In het algemeen kan worden gezegd dat middeleeuwse kerken vaak worden gebouwd bij kruisingen van wegen (N: **Ook bij uitmondingen van de ene waterloop in een andere, zoals dat b.v. het geval is bij de voorgangers van de Arnhemse Eusebiuskerk, de St. Maartenkerk en, waarschijnlijk, ook de kerk van Prüm, een Karolingische kerk van eind 9e eeuw en de eveneens Karolingische kerk van Herodna van 838**)

Enkelvoudige of meervoudige kruisingen?

· Paus (590-604) Gregorius de Grote I heeft bevolen om heidense rituelen en tempels in de christelijke geloofsbeoefening te integreren, waarmee hij deze al gangbare praktijk heeft voortgezet

· de heilige Eligius – sint Elooy – predikt in 641 dat de ware christen (o.a.) geen licht laat branden nabij tempels, bomen, bronnen en kruispunten van wegen. Later wordt het opportuun geacht juist daar kerken te bouwen

· Deel van een quote van J.W. de Kort, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: “De Frankische monnik Liudger heeft in de achtste eeuw geschreven over Saksische gebruiken en hun geloof in Wodan, Donar en Saxnot, Een elfde-eeuwse Engelse tekst vertelt dat Mercurius of Odin bij wegkruisingen werd vereerd” (NRC 17-02-2021, p. 16 Wetenschap)

· Zie o.a. L. Milis e.a.: De Heidense Middeleeuwen, 1992; J. Schuyf: Heidens Nederland, 1995 en talloze internetsites.

=====

CHECK M. Gout, Symboliek in kathedraalbouw, 2001. IN MIJN m'scripten + publ.

=====

Het blijkt nu dat de kerk van Wolfheze niet de enige zou zijn, waarvan zaal en toren tegelijkertijd werden gebouwd. Dat gold ook voor de oorspronkelijke kerk van Oene (kerspel Epe), die voor het eerst in de archieven werd genoemd in 1176. In navolging van Glazema wordt daarover door Blommesteijn e.a. opgemerkt: Schip en toren hebben dezelfde aanlegbreedte en het ontbreken van scheuren of bouwnaden tussen beide bouwdelen maakt aannemelijk dat zij gelijktijdig zijn opgetrokken. Oene was vermoedelijk een bezitsdeel van Hamaland. Een ander aspect is, dat de vier torenhoeken van de Wolfhezer kerk stonden op grote veldkeien, de grootste had een afmetingen van 80 x 60 x 50 cm. Het blijkt nu dat in de fundering van de kerk van Angerlo ook vier grote veldkeien werden gebruikt, in het westelijk deel van de kerk, tegen de noord- en zuidmuur, twee aan twee maar niet recht tegenover elkaar. Deze romaanse, tufstenen, éénschepige kerk dateert uit de 11e eeuw en Angerlo lag in het graafschap Hamaland⁴.

Overigens, de kerk van Wolfhees zou niet de enige zijn, waarvan schip en toren tegelijkertijd zijn gebouwd. Dat geldt ook voor de oorspronkelijke kerk van Oene, welke dateert van voor 1176. In navolging van Glazema (1951) wordt daarover wordt door Blommesteijn e.a. opgemerkt: *Schip en toren hebben dezelfde aanlegbreedte en het ontbreken van scheuren of bouwnaden tussen beide bouwdelen maakt aannemelijk dat zij gelijktijdig zijn opgetrokken.*

Onbekend zijn de limieten van Selebach in 839. Beelaerts van Blokland (1928, p. 100) is vrij stellig dat *destijds aan de Zeelbeek niet louter bosschen verzezen, maar zeker ook de akkerbouw werd beoefend* en dit doet vermoeden dat althans enkele gebieds- en afstandslijnen in enige afstand van het stroomgebied van de beek hebben gelegen; de grens met Ostarbac in het oosten zal op vrij korte afstand van de beek hebben gelegen. Wellicht komen zij overeen met die van *Die groete Seelbeecks Plack, Cleine Seelbeecker Plac* en *Die hegge in Seelbeecks Elst* op de kaart van Witteroos ““Alle die Majt. Heggen” uit 1570, nu, ruwweg gelegen in de driehoek Seelbeekweg/Italiaanseweg/Oude Oosterbeekse weg.

. Tijdens de aanleg van enkele vijvers in de Elzenpas in 1907 door de eigenaar zijn de fundamenten van een ophaalbrug en een rechthoekige woontoren blootgelegd. De toren heeft gestaan in de hoogstgelegen vijver, heeft een binnenwerkse oppervlakte van $\approx 8,0 \times 5,25$ m en de muren, $\approx 0,75$ m dik, zijn opgebouwd uit rode baksteen van $\approx 0,29 \times 0,14 \times 0,07$ m; rode baksteen wordt verkregen uit ijzerhoudende klei. Deze bouwresten liggen in de bovenste van de beide vijvers, die pal langs de oostzijde van de Seelbeekweg liggen. De ophaalbrug naar en de ingang van de toren liggen aan de zuidoostelijke kant van het gebouw, enkele aangebouwde vertrekjes aan de westzijde. Twee zware kraagstenen van Rijnlandse natuursteen zijn in de gracht gestort vermoedelijk aan de noordzijde.

Van het weinige aangetroffen huisraad is slechts vermeldenswaard een tweetal tinnen schotels, waarvan er één het St. Andreaskruis draagt en de andere een ingekrast vierkant met diagonalen. Beelaerts meent dat deze wapenfiguren werden gevoerd door “de heeren van Batenburg o. a. door het geslacht van Meeckeren”.

De vraag hoe en wanneer een schotel van de familie van Batenburg/van Meeckeren in de hof van Seelbeek kan zijn beland is natuurlijk niet te beantwoorden. Hooguit kan worden vastgesteld of er een *link* bestaat tussen een van Meeckeren en hof Seelbeek en die blijkt er inderdaad te zijn.

De stamvader van dit geslacht is Walraven van Batenburg (I), eerste helft 13e eeuw.

Walraven heer van Meeckeren (tweede helft 13e eeuw, generatie III) gebruikt de naam Batenburg niet (meer); hij heeft een zoon – Udo van Meeckeren (IV) – de latere drost van Veluwe (1340) en rentmeester van Gelre. Deze Udo heeft vier zonen (V) bij een onbekend gebleven vrouw, onder wie Herman.

Herman, heer van Hierde, raad en hoveling van hertog Willem van Gelre en Gulik, is gehuwd met Elisabeth van Maurick en heeft uit dit huwelijk één kind (VI), Elisabeth van Meeckeren. Zij trouwt met Johan van Wijhe Walravenszoon.

Hij – Herman – wordt in 1402 beleend met “”Dat huys ende heerlickheyt van Hirnen, met mannen, dienstmannen ende allen heuren tobehoren...””. Herman overlijdt in 1406: “”Elisabet van Mekerem, hnysfrou Johans van Wijhe, erve hares vaders Hermans, a° 1406. Hier staet: ontfinck dat huis tot Hirnen metten dordel van der heerlickheyt”” ((Sloet e.a., 1924).) Zij krijgt dus 1/3 deel van het goed, ik kom er nog op terug. UITWERKEN

Zo komt Hernen dus aan de familie van Wijhe, meer specifiek aan de Hernense tak ervan, van wie meerdere leden een rol op de Zuidzoom en elders in Gelre hebben gespeeld. (N: **Latere overdrachten in de 15e eeuw: “”Lubbert van Tijl voor sijn soon Gerrit van Tijl ende Alijt van Wijhe, tocommende eeluyden by transport, bij transport Elisabeths voorn. beleent, a° 1420 en anno 1465 “” Herman van Wijhe. Hier staet: huys ende heerlickheyt van Hyrnen met den erve, mannen, dienstmannen, gericht, hoge ende lege, ende met allen anderen heuren tobehoren ende rechten, tot Zutph. Rechten”” (Sloet e.a., 1924)**)

In de 1490-er jaren zijn zij v.w.b. Hof Wolfheze én de kerk aldaar alsook voor de kerk van Heteren leenman van de burggraven van Montfoort
Die rol is qua tijdsduur weliswaar beperkt maar inhoudelijk wellicht niet geheel onbelangrijk geweest.

Zojuist is opgemerkt dat Elisabeth van Wijhe-van Meeckeren in 1406 een derde deel van het goed Hernen in bezit krijgt.

=====

EX: Vrienden van de Weijenburg:

De geschiedenis van Hernen in de dertiende en veertiende eeuw is geen gemakkelijke zaak. Van Hernen was 1/3 deel van de hertog van Gelre en 2/3 deel van de graaf van Kleef. In 1183 was al sprake van de “heeren van Hirnen”. Ze behoorden tot de hoge adel. Omstreeks 1340 was de heerlijkheid Hernen gesplitst. Christina van Appeltern (dochter van Robert van Appeltern) bracht 2/3 deel ten huwelijk aan Rutger van den Boetzelaer. Het andere 1/3 deel behoorde aan de familie Van Driel. Tot dit 1/3 deel hoorde ook het kasteel, vandaar dat Alard van Driel ook wel Alard van Hernen werd genoemd. Een ingewikkelde situatie.

Maar er is meer: Robert van Appeltern is gehuwd met een dochter van Hernen **CHECK** en heeft Ro.v.D als schoonzoon. In 1402 is Selebach aan Ro.v.D. beleend **check**. In 1413 (?) beleend met Wolfheze + Heteren + Seelbeek???

Hendrik van D. ((Necrologium Elten) gegoed in Dichteren, zoals ook Mabilia van Meeckeren. Seelbeek ligt in het kerspel Wolfheze

Belia van Wijhe + wilp

=====

Later vinden wij een Willem van Hernen, gehuwd met een zekere Agnes. Uit verschillende oorkonden mag men met grote waarschijnlijkheid afleiden, dat dit echtpaar drie dochters had, met name Elisabeth (vermeld 1317-1344), gehuwd met Hendrik heer van Wisch, en twee, niet bij name genoemd, respectievelijk gehuwd met Robert van Appeltern en Otto van Driel. Dit althans is de meest gereede verklaring voor het feit, dat in 1357 Christina, dochter van Robert van Appeltern, 2/3 deel en Alard, zoon van Otto van Driel, 1/3 deel der heerlijkheid bezat. Is deze veronderstelling juist, dan had Elisabeth van haar aandeel afstand gedaan ten behoeve van haar zuster, die met Robert van Appeltern gehuwd was

BUURMAN, D. J. G.: Het kasteel Hernen, Bulletin KNOB, 1954

=====

In juli 1413 is Johan de eerst bekende collator van de Wolfhezer kerk;

Zie DL APPELTERN HERNEN DORENWEERD

Hij heeft in 1408 een Seelbeekhoeve gepacht voor de duur van een jaar. Hij is een broer van Hendrik van Wijhe die in 1428 wordt genoemd als eigenaar van Sonnenberg

Eigendommen van van Wijhe op de Zuidzoom, Oorsprong, Belia van Wijhe, van Wilp. Belia van Wijhe huwt Evert van Wilp I (zijn tweede huwelijk)
Vrienden van de wijhenburg: Omstreeks 1400 zien we uit de Echteldse stam twee nieuwe takken ontstaan. Door het huwelijk van Johan van Wijhe met Elisabeth van Meekeren kwam kasteel Hernen in de familie.

Wyhe/Wijhe/Wie in publ. HJ

Huis Van Wijhe

Leenman van huis Montfoort van 1413 of eerder tot aan 1437 voor kerk en goed te Wolfheze. Belia Van Wijhe is de moeder van Evert Van Wilp, Evert I in dit werk. Vanaf 1424 is Henrick Van Wijhe de leenman van Huis Doorwerth van het *guet tot Oorsprongen*. Hij is in 1428 ook eigenaar van Sonnenberg.

Op geleide van Kort (1982) – zoals al opgemerkt zijn er mogelijk vroegere beleningen – vindt de eerst bekende belening van Wolfheze en Heteren plaats in 1413

De Sonnenberg wordt al in 1428 genoemd als “een hegge holts gelegen in Hillenbossche”. Hendrik van Wijhe was toen eigenaar. Het laatst bekende huis werd 1883 door J.R. Wellenberg gebouwd. Een indrukwekkend herenhuis met verscheidene torentjes en decoratieve uitbouwsels.

En er is meer. via het huis Appeltern kan eveneens een relatie worden gelegd met de familie van Dorenweerd. Robert van A. als schoonvader van R.v.Do.

- In 1413 behoort de hof tot de bezittingen van Jan Van Wijhe Walravensz.
- Tussen 1413 en 1437 moet dit bezit zijn overgedragen aan Herman Van Wijhe. Mogelijk is dit geschied omstreeks 1420, in welk jaar Jan overlijdt. Jan is gehuwd met El. Van

Meekeren, erfdochter van Hernen. Het echtpaar heeft twee dochters en hierin ligt wellicht de reden dat Jan het goed Wolfheze overdraagt aan Herman Van Wijhe.

Het is onduidelijk om welke Herman het hier gaat¹. Er zijn twee “kandidaten”: a) Herman I, de broer van Walraven (dus de oom van Jan Van Wijhe Walravensz.) of Herman II, de zoon van Herman I (de neef van Jan Van Wijhe Walravensz.). De levensdata van beide Hermannen zijn onbekend.

De kerk wordt aanvankelijk ook bezocht door de inwoners van Heteren. Vanuit het zuidelijk deel van de parochie komen de kasteelbewoners en -bedienden als ook een deel van de bewoners van hof Seelbeek in Wolfheze naar de kerk.

De Navorscher, jrg. 26, 1876, pag. 523; Bijdragen en Mededelingen 1954, pag. 42; Fruin meent dat Herman een oom heeft die Allard heet. Is dit korrekt of is Allard een neef van Herman? Overigens, de Sonnenberg is van voor 1428 tot 1489 in bezit geweest van Hendrik en Johan Van Wijhe resp. oomzegger van Herman I en neef van Herman II. Johan heeft in 1408 een Seelbeekhoeve gepacht voor de duur van een jaar.

2011 2014 2015 2016 2018 2020

Volgens Vorsterman van Oyen is het geslacht van Meeckeren – ook geschreven als Mekerens, Meckeren en Meecceren – via de familie van Batenburg afkomstig uit het grafelijk geslacht van Gennep (Gennip). Omstreeks 1280 houdt Walraven van Meeckeren op de naam Batenburg te gebruiken.

Het familiewapen: “”In zilver. een zwart Andreaskruis, vergezeld van vier droogscheerders scharen van hetzelfde, de punten omlaag. *Helm*: gekroond met eene roode gekanteelde kroon. *Helmteeken*: een zwarten moorenkop, omwonden met eene wrong van zilver en rood, en met twee gouden hoorns””. De familie van Batenburg voert “”in rood een gouden St. Andreaskruis, vergezeld van vier gouden droogscheerders scharen, de punten omlaag. Gekroonde *helm*. *Helmteeken*: twee gouden beerenklauwen””.

In de late middeleeuwen behoort de familie tot de hoge(re) bestuurslagen.

1314-10-31

Akte houdende bekrachtiging door Mabilia, abdis van Elten, van de ruiling door haar beampte Wilhelmus van Beke te Doesburg, van Herburge, zuster van Gotfridus Barbuac, tegen Margaretha, dochter van Ribbertus van Gorewic, 1314 okt. 31 (?)

In dit onderzoek treedt zij voor het eerst op als abdis te Elten.

1333-08-14

Akte door Mabilia (van Batenburg), abdis van Elten, van ruiling met de commandeur van Dieren van de horige Keynerus, zoon van Reynerus gezegd ten Bouhues, tegen Rodolphus gezegd Ten Gumsenoerde (Gumster).

Mabilia komt niet voor in de genealogie van de van Meeckerens; wellicht is zij een natuurlijk kind (van Walraven van Meeckeren?).

Het zegel van Mabilia de Batenburg wordt omschreven als “”Een schuinkruis vergezeld van vier omgekeerde droogscheerdersscharen”” en haar functie als “”domina abbatisse secularis ecclesie Altinensis””. Als zegelhouder treedt op “”Mekerens, Udo van (domine abbatisse

secularis ecclesie Altinensis off)”. Mabilia treedt hier niet als abdis op maar als privé persoon en zegelhouder Udo zal de landdrost van Veluwe in 1340 zijn.

Blijkens het Eltener Necrologium (p. 54) is Mabilia de Batenborch de 12e abdis van Elten en opvolgster van abdis Godelendis die waarschijnlijk in 1301 is overleden.

Mabilia wordt opgevolgd door Yrmgardis de Monte (Huis Bergh, **check**), van wie een brief uit 1340, handelend over het goed Redebroek, bekend is. Waarschijnlijk is zij al in 1328 in functie als abdis (p. 54, Necrologium), maar ik heb de drie oorkonden van Fahne niet kunnen vinden. **CHECK: ANTON FAHNE**

Zie Necrologium p. 63: Zij heeft een goed in Dichteren bij Doetinchem bezeten, evenals Hendrik van Dorenweerd, blijkens een vermelding op 23 juli van een onbekend jaar in het onderhavige necrologium: “It. m. Henrici de Doerenweert militis d.bo. in dichteren j lib.iiij s.”.

Mabilia is dan overleden op “Kal Dec. (1 Dec.)” van een onbekend jaar tussen 1333 en 1340.

Wormgelt: opbrengst van het vissen met de hengel

KIST, N.C.: Necrologium, tynsboek Adellijk Jufferen-stift Hoog-Elten, 1853
≥ p.95

1338-12-07:

Akte door Udo de Mekerens, richter op de Veluwe, houdende schuldbekentenis door Nycolaus Nauta de Dyderen ten behoeve van het Duitse huis van Dieren, groot 3 ponden 10 solidi, 1338 dec. 7

1339-12-11

Akte door Ude van Mekerens, richter op de Veluwe, houdende ruiling door de hertog van Gelre met de commandeur van Dieren van de keurmedige Bertraet Wallenrade Neudendochter van Telgt, "die voghet wiff mijns heren des hertogen was", tegen de wastinzige Rekelant Aelbrechtsdochter van Spryel (Spriel onder Putten), 1339 dec. 11

1366

221 De officialen van Utrecht en van de aartsdiaken aldaar geven, op verzoek van de procureur van het kapittel in het proces, door Steven van Manhaer, vicaris van de kerk van (Gelder)Malsen, voor de Apostolischen stoel tegen het kapittel begonnen, vidimus, 1366:

a. Van een bul van paus Innocentius III, waarbij het kapittel in het bezit van een aantal kerken c.a. bevestigd wordt, 1216.

b. Van een bul van dezelfde, waarbij deze het kapittel en zijn kerken (Ameronghen, (Gelder)Malsen, Almsvoet), tienden (Breukelen, Ulsen, Warnsveld) en hoven (Uffelte, Espelo, Brummen, Zeebeek) onder zijn bescherming neemt, 1216.

c. Van een brief van bisschop Otto, waarbij aan het kapittel de macht wordt verleend, om de inkomsten van de aan te stellen vicarissen in de parochiale kerken van het kapittel te bepalen, 1217.

d. Van een brief van bisschop Otto, waarbij de vergunning, in de hier voorgaanden brief verleend, wordt bevestigd, 1245.
e. Van een brief van Petrus, kardinaal-legaat, waarbij de twee laatste bisschoppelijke vergunningen worden bevestigd, 1247.
f. Van een bul van paus Alexander IV, waarbij de vergunningen, bij de drie laatstgemelde brieven verleend, worden bevestigd, 1255.
g. Van een bul van paus Clemens IV, waarbij deze het kapittel bevestigt in alle voorrechten en vrijheden, van zijn voorgangers, van koningen, vorsten en anderen verkregen, 1265, 1366 dec. 5 i

1391-07-10

Akte door Evert Freyse, richter, met Jan die Jonge, Coenraet Thuer Coenraetssoen en Jacob vanden Hoeven, schepenen van Rhenen, houdende verklaring door Gherijt Everwijn Willamssoen dat hij van Duitse huis te Utrecht in erfpacht heeft verkregen een deel van een huis en hofstede binnen Rhenen aan de Markt gelegen naast het deel van Engbert van Mekerens Dirxsoen en het goed van Gerijt van Waetseler, 1391 juli 10.

1396-05-25

Akte door Jan van Bemmelen, richter, met Giisbert van Westrinen, Coentraet Cuer en Engbert van Mekerens, schepenen van Rhenen, houdende schenking door jkvr. Marie van Amerongen met haar momber Henric Bor Gerijtsoen aan het Duitse huis te Utrecht van haar lijftocht aan 2 akkers land in de Nuede bij Rhenen, strekkende van de Hogedijk tot de Weydijk en gelegen tussen goed van Herman die Vogeler en Heylwich van Amerongen.

1400-07-27

Notariële akte houdende overeenkomst tussen de cureit van de kerk te Doesburg c.s. ter ene en Herman van Mekerens, schildknaap, ter andere zijde omtrent de presentatie of dispositie van het altaar van de apostelen Petrus, Paulus en Thomas in de kerk te Doesburg, 1400 juli 27

Ctrl/F:

Meckeren: Niets

Meeceren: Niets

Batenburg:

Alleen Mabilia

ZIE Dutch nobility!!!!

ZIE OOK DE ZEGELS e/o wapens van deze lieden bij RDO

Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde

Familiewapens/ De Nederlandse Leeuw/Heraldiek

De van Meeckerens e.a. schrijfwijzen nogmaals checken in Delpher, GA, RDO

VORSTERMAN VAN OIJEN, A.A.: Genealogie van Meckeren, ongedateerd ≥ p.2.

Seelbeek....

Het gaat hier waarschijnlijk om een woontoren, en omdat er ook sprake is van een gracht gaat het hier m.i. om een verdedigbare woontoren, een donjon. Of de toren een ingang heeft boven het maaiveld is onduidelijk. Immers, er zou dan op het binnenterrein vanaf de

gracht een oprit moeten zijn geweest naar de toegang en daarvoor zijn geen aanwijzingen gevonden. In de Lage Landen wordt baksteen gebruikt vanaf medio 12^e eeuw. De eerste hier gebakken bakstenen – kloostermoppen – hebben grotere maten ($\approx 36 \times \approx 16 \times \approx 10$ cm) dan de later geproduceerde bakstenen. De afmetingen van de in de toren verwerkte bakstenen komen goed overeen met het standaardformaat van 28,5 x 13,5 x 8,5 cm uit latere tijd.

Tijdens het onderzoek zijn ook twee zware Rijnlandse kraagstenen aangetroffen, uitstekende stenen aan een gevel die een draagfunctie hebben. De vloeren in de toren zijn van hout. Schamp meent “.....dat de kraagstenen zijn gebruikt om een zware (eiken)houten moerbalk op het gasthuis leggen. Op de moerbalk komt dan haaks de houten balklaag en de vloerplanken. Een vloeroverspanning van 5,5 m (kleinste maat) lijkt mij wat aan de ruime kant. Daarom is er waarschijnlijk een zware houten balk gebruikt om de overspanning van 8 m te halveren in 4,0 m. Het is niet onlogisch dat een zware balk niet in het metselwerk wordt opgelegd maar op twee kraagstenen. De kraagstenen zijn dan uit één stuk gehouwen” (Ing. M. Schamp, Nuenen; emailwisseling 2012/3).

Interessant aan dit gebouw is ook de oriëntatie op het zuidoosten, waar de zéér oude en veel gebruikte Rijnovergang Driel/Oosterbeek ligt; deze overgang is deel van de noordzuidweg. Kennelijk wil de eigenaar van Seelbeek – het St. Pieterkapittel te Utrecht – het veer, en de bewegingen daarover, observeren; de overgang zelf behoort niet aan St. Pieter. Ook ligt de toren aan de weg van dit veer naar Wolfheze en verder richting Harten en Bennekom. De kerk van Sint Pieter dateert uit de 11^e eeuw; het gelijknamige kapittel voert sedert 1238 het aartsdiakonaat over de Veluwe. Het kapittel is ook eigenaar van het veer op de Praast, bij Arnhem, eveneens een belangrijke rivierovergang. Ergo, het kapittel kan deze beide rivierovergangen, die welhaast zeker de belangrijkste zijn in het gebied van Arnhem tot aan Wageningen, gemakkelijk controleren. En dat was vooral handig, toen de graaf van Gelre medio 13^e eeuw bepaalde, dat er geen goederen over de Rijn mochten worden getransporteerd dan alleen tussen Westervoort en Opheusden.

Beelaerts meent dat de hof tegen het einde van de 14e eeuw zal zijn verdwenen: ”Naar het mij voorkomt, moet deze hof te Zeelbeek reeds op het einde der veertiende eeuw zijn te niet gegaan” (p. 109). Dit lijkt wel wat kort door de bocht, om dat hij nalaat aan te geven waarop hij zijn vermoeden baseert en op p. 103 nog zegt “ Ook steenen muren en leien daken verhieven zich daar omstreeks den aanvang der 15de eeuw””.

Ik kom er op terug bij de belening van de hof in 1402 aan Robert van Dorenweerd

. Locatie van de beide hoven in Selebach

Saalweer

Het lijkt geen twijfel dat de centrale hof van de heer aan de beek heeft gestaan, op de plek van de opgravingen van 1907, in de Elzenpas.

De andere hof moet dan hoogstwaarschijnlijk buiten de Elzenpas hebben gelegen. En inderdaad schetst Witteroos (1570) een rechthoekig gebouw, ongeveer noordnoordoost gericht ten westen van de Seelbeecker Elst en aan de zuidoostelijke punt van de “Cleijne Seelbeecker Plack”. Het oogt zeker niet als een boerenbedrijf, eerder als een welbemetten woning.

Ook Bernardt Kempinck tekent een huis (1616-06-10 en 1666-03-09) – in zijn ”limieten van de (oostelijke helft van) de Hoge Heerlijkheid Doorwerth”, minder aanzienlijk dan in 1570 maar zeker ook geen boerenhoeve.

Beelaerts van Blokland (1928) heeft getracht de locatie van deze hof te vinden. Hij meent dat “Oude kaarten” ons niet verder kunnen helpen – inclusief die van Witteroos (1570) – en gebruikt de diverse posten in pachtbrieven en rekeningen om tot een plaatsbepaling van de “tweede hoeve” te komen. Hij gebruikt de pachtbrief medio april 1496 en citeert daaruit „noirtwaert langhs der gemeynre straten in der beken myt eynen elspesken”.

Met de “gemeynre straten” bedoelt hij de Oude Oosterbeekse weg welke vanaf de oude Oosterbeekse kerk, via de rotonde bij de Doorwerthse O.L.V. van Lourdes kerk naar Heelsum voert; het “elspesken” staat voor het Elzenpasje aldaar.

Kortom, via een duiding op basis van teksten komt hij uit op nagenoeg dezelfde locatie die Witteroos en Kempick al eerder hadden bepaald.

. Gemeend wordt wel dat Selebach in 834 in Oosterbeek lag en in dat jaar door de Duitse keizer aan Utrecht wordt geschonken (**N: De Oosterbeekse en Doorwerthse beken, p. 83**) maar het gebied lag in het land Veluwe en wordt in 839 door ene Magofrid aan de abdij van Lorsch geschonken. Oosterbeek is in 834 door Wibrecht en Waltbert aan de Utrechtse bisschop geschonken en is blijkens de akte dan nog Saksisch. Immers, naast de zestien Karolingen die deze akte ondertekenen – de opsteller Bernoldus niet meegerekend – is er ook nog een groep is van tien Saksen die óók signeert; zij staan zelfs geheel apart van de andere groep. Bij géén van de andere overdrachten in dit tijdsbestek in de Rijn- en de IJsseldelta – anno 828, 838, 839 – heb ik iets dergelijks gezien.

. De abdij van Lorsch wordt in 764 gebouwd door de Frankische gouvgraaf Cancor en zijn moeder Williswinda en wordt in 774 gewijd in aanwezigheid van o.a. Karel de Grote. Het klooster heeft onder de persoonlijke bescherming gestaan van Karel de Grote en heeft uitgebreide bezittingen in Midden-Nederland, o.a. in de Betuwe, op de Veluwe.

Over Magofrid is weinig met zekerheid bekend. Op 813-05-31 doen (een) Magofrid en zijn vrouw Waltrat een schenking van gronden en horigen in “silva Batero” aan het sanctum Nazarium van Lorsch. Met het “bos Batero” wordt wellicht Baarlo bij Bommel bedoeld. De “Seelbeekse” Magofrid heeft al contact gehad met Lauresham via de reeds gekerstende familie van Gendt in de Betuwe. Maar eerder, in 814, heeft of krijgt Lauresham het bezit van een “mansum” in Meinwerswijk, in de nabijheid van Seelbeek. Er zal dus in 839 al een vrij lang en direct contact hebben bestaan tussen Magofrid en het klooster.

In 793 of 794 schenkt het echtpaar Walter en Richlint – ik tref ook meldingen dat het hier niet om een echtpaar zou gaan maar om een Walter van Richlint – goederen in Valburg, Gendt en Millingen (of – Sloet 1872 – het gebied van Venlo/Stralen/Kempen/Suchtelen?) alsook een hoeve en een gebouw in Uthloch (ws. Uddel op de Veluwe) aan het klooster en de in Gendt geboren Gerward van Gendt – monnik, clericus, keizerlijk bibliothecaris – schenkt het klooster in 800 gronden, goederen en horigen in de Betuwe – in Gendt alleen al vijf hoeven – en op de Veluwe, in Meinerswijk en in Beek bij Nijmegen; ook Gerward’s broer doet in dit jaar een schenking aan “Lorsch”. De familie van Gendt heeft behoord tot de bovenregionale adel en is kennelijk welgegoed geweest (**N: Biografisch Woordenboek Gelderland, R.M. Kemperinck; Historische Kring Gent**).

In 838 is Gerward van Gendt betrokken bij de uitruil tussen graaf Rodgarius en de Utrechtse St. Maartenkerk van gronden, goederen en mensen in Midden-Nederland. In 828 heeft hij het goed Heze bij ’s Heerenberg geschonken aan de Utrechtse St. Maartenkerk en een mede-

ondertekenaar dán is Rothard II, hoogstwaarschijnlijk omdat Heze in de Liemers ligt, in 838 de thuisbasis van Rodgar I (Jansen, 2020 p.23)

Kort voor 839 trekt hij naar Gendt, vanwaar hij de goederen van Lorsch in de Betuwe, op de Veluwe, de Liemers en elders beheert (N: **Biografisch Woordenboek Gelderland, dl V**). De akte betreffende Selebach wordt in Gannita, nu het Betuwse Gendt, opgemaakt (N: **Codex Lareshamensis nr 0117. Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, A.J. van der Aa, 1847. Oordeelkundige Inleiding, Vol. 4, p. 141, W.A. van Spaen. A. Lamey.**).

Blijkens Beaufort (1968) is er in 1127 een mansus in Driel en op een 12e eeuwse lijst van goederen behorende aan de kerk van Gendt wordt Driel genoemd; in deze eeuw ook schijnt de Utrechtse bisschop de tienden van Driel te hebben bezeten, want op 1261-03-13 deden scheidsmannen uitspraak in een geschil tussen Graaf Otto van Gelre en de bisschop, waarbij aan deze de tienden toegewezen werden. Maar hoe dit zich precies verhoudt tot de laat 13e eeuwse vermelding “*In parrochia de Osterbeke ultra Renum in Driele de tribus domibus 6 gallinas et de uno cotlater juxta curtem in Zelbeke 6 gallinas*” in – zie hierna – *Registrum curtis de Zeelbeeke* is (mij) geheel onduidelijk.

Van 1209-03-27 dateert de volgende vermelding: Paus Innocentius III bevestigt de kanunniken van Zutphen in het bezit van de tienden der op- en aanwassen in de Rijn en de IJssel vanaf Rhenen tot de Hunnepe (ten zuiden van Deventer). (N: **Sloet: Oorkonden van Gelre en Zutphen 1148-1326. Wellicht is dit document een z.g. “falsum”, maar dat hoeft niet te betekenen dat de paus niet de betreffende tienden van de op- en aanwassen aan de Zuphense kanunniken heeft gegeven**)

Seelbeek wordt weliswaar niet met name genoemd maar ligt wel in het gebied waarvoor de paus de bestaande tiendregeling betreffende op- en aanwassen bevestigt. Gelet op de vele kilometers Rijn- en IJsseloevers tussen Rhenen en Hunnepe is het z.g. “kribben” – de aanleg van hoofden in de rivier om de aanwas te bevorderen langs de Rijn- en IJsseloevers – heel populair geweest. Zoals nog zal blijken is dat ook in 1561 nog zo.

1210-02-05

Paus Innocentius III bevestigt het kapittel van St. Pieter te Utrecht in het bezit der kerken van Geroltsdike, Emolnesse, Wulfardesdike, Sabbingen, Witgenkerke, Clolinge, Gous, Vinningen, Elewoldesdike, Munstre, Gapinge, Nortmunstre, Saudic, Ilorradeskerke, Emekerke, **Almesfote**, Tielcelleskorke, Dhelden, **Ulsen**, **Warnesfelden**, **Malsen** en **Amerungon** met de daarbij behorende kapellen en tienden, en van den tiend te **Brocloden** en den hof Broekerhove.

De vetgedrukte plaatsen komen ook voor in de vermelding van 1215/6-05-28 hieronder; Seelbeek wordt hier niet genoemd, want heeft geen kerk gehad.

1215-05-28

Paus Innocentius III neemt het kapittel en zijne kerken (Ameronghe, Malsen, Almesfote), tienden (Broclede, Ulsen, Waernesfelde) en hoven (Uffelte, Espelo, Bremmen, Selebeke) onder zijne bescherming (Ook in een vidimus van de officialen van Utrecht en van den aartsdiaken aldaar dd. 1366 December 5.)

(N: **Ter Kuile** “..... ecclesiam vestram cum omnibus bonis, que impresentiarum rationabiliter possidet vel in futurum iustis modis prestante domino poterit adipisci, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus. Specialiter autem de Ameronge, de Malsen et de Amesfote ecclesias cum docimis et pertinentiis suis et de Ulsen, Warnesfelde, Selandia et

Hollandia decimas et de Uffelte, de Espelo, de Brummen et de Selebeke curtes cum pertinentiis suis... etc. vobis et per vos eidem ecclesie vestre auctoritate apostolica confirmamus").

Het is (mij) onbekend waarom de paus het kapittel en des kapittels gebieden in bescherming neemt. Opvallend aan de opgesomde kerken en hoven is hun strategische ligging; in dit opzicht “misstaat” Seelbeek zeker niet in dit rijtje (**N: Ameronghe:** aan de heerwech, nabij de Rijn. **Malsen:** Stroomgebied Linge. **Almesfote:** Almsvoet dorp in de Dordtse Waard aan de uitmonding van het veenstroompje de Alm in de Maas. **Broclede:** Breukelen a/d Vecht ter hoogte van Loosdrechtse Plassen. **Ulsen:** Oversticht, nu gebied Bentheim, Neder Saksen. **Waernesfelde:** Warnsveld in Zutphen aan de IJssel. **Uffelte:** bij Havelte in gemeente Westerveld, prov. Drenthe. **Espelo:** Hof tussen Hengelo en Enschede, doorsneden door 2 beken. **Brummen:** nabij de IJssel **Selebeke:** nabij de Rijnovergang Driel/O’beek en de heerwech, de Sele mondt uit in de Rijn)

1216

In dit jaar verschijnt de naam Seelbeek in een geschil tussen de kerk van Malsen en het St. Pieterkapittel. Voor de details zie onder 1366.

=====

De officialen van Utrecht en van de aartsdiaken aldaar geven, op verzoek van de procureur van het kapittel in het proces, door Steven van Manhaer, vicaris van de kerk van (Gelder)Malsen, voor de Apostolischen stoel tegen het kapittel begonnen, vidimus, 1366:

- a. Van een bul van paus Innocentius III, waarbij het kapittel in het bezit van een aantal kerken c.a. bevestigd wordt, 1216.
- b. Van een bul van dezelfde, waarbij deze het kapittel en zijn kerken (Ameronghen, (Gelder)Malsen, Almsvoet), tienden (Breukelen, Ulsen, Warnsveld) en hoven (Uffelte, Espelo, Brummen, Zeebeek (sic!) onder zijn bescherming neemt, 1216.
- c. Van een brief van bisschop Otto, waarbij aan het kapittel de macht wordt verleend, om de inkomsten van de aan te stellen vicarissen in de parochiale kerken van het kapittel te bepalen, 1217.
- d. Van een brief van bisschop Otto, waarbij de vergunning, in de hier voorgaanden brief verleend, wordt bevestigd, 1245.
- e. Van een brief van Petrus, kardinaal-legaat, waarbij de twee laatste bisschoppelijke vergunningen worden bevestigd, 1247.
- f. Van een bul van paus Alexander IV, waarbij de vergunningen, bij de drie laatstgemelde brieven verleend, worden bevestigd, 1255.
- g. Van een bul van paus Clemens IV, waarbij deze het kapittel bevestigt in alle voorrechten en vrijheden, van zijn voorgangers, van koningen, vorsten en anderen verkregen, 1265.

De portee van dit stuk m.b.t. Seelbeek is dat paus Innocentius op 1216-05-28 kerken en tienden in bescherming alsook enkele hoven, waaronder Seelbeek; gesproken wordt van de “curtis Selebeke” (Démoeud, ca. 1953, p. 49).

In een noot bij de oorkonde van 1216 wordt toegevoegd: (*Ook in een vidimus van de officialen van Utrecht en van de aartsdiaken aldaar dd. 5 december 1366*). De pauselijke bescherming heeft dus wel tot in 1366 geduurd en zelfs tot na oktober 1403. Want, op 1403-10-03 dient een *regtspraak van Herman Cappellaen, abt van het klooster van St. Laurentius*

Hontdorp solvit 6 solidos. Item eadem domus solvit de 9 warandiis alienatis 2 solidos. In *parrochia Herevelde (Herveld)*. Henricus de Namen solvit 7 solidos et 8 denarios de Spelemanshove. Item in *Hokelem (Landgoed bij Bennekom of Heukelum aan de Linge?)*. 5 solidi. Item in *Deyle (Deil)* 5 solidi. Item dominus Bernardus de Hacvorde solvit de Molenstade 2 solidos et de aliis bonis 5 solidos. Item heres Conradi de Driele 1 modium siliginis et tantum avene et 12 denarios pro ariete.

In *parrochia Ede*. Bona in Manen solvunt 6 solidos. Item Willelmus de Zomeren et heres suus dant 20 solidos Davantrienses. Item dominus Theodericus de Ambe (**Aam onder Elst**) solvit 20 denarios. Item Bruno de Angeren et heres suus solvunt 20 solidos. Item Henricus Tengenaghel 5 solidos de bonis in Lopen (**tussen Arnhem en Rosande**) In *parrochia de Reden (Rheden)* Aleydis de Hoven 5 solidos. Item Symon de Stiga 5 solidos. Item Gerardus de Anlare 20 denarios. Item Gerardus de Mere solvit de duobus bonis 2 modios siliginis et tantum avene et 2 solidos pro arietibus. Summa siliginis facit 32½ modios, excepto pacto de curte et decima de Gherdere. Summa brazii facit 9 modios et 3 modios avene in pacto, excepto pacto curtis predictae.

b. Item in ipsa curti segetes recipiuntur in agris prout jacent in Enge et ultra Renum (**Enge bij Rhenen**); et isti debent solvere in vigilia Willibrordi annonam secundum quod annona solvit in Arnem (**Arnhem**) Sabbato ante Willibrordi; et qui non solverit predicto die solvet botam majorem, que facit 7½ solidos Davantrienses, sed minor bota facit tantum 20 denarios. Ibidem in morte alicujus accipitur medietas per omnia. Item non facient sponsalia nisi de voluntate prepositi. Ibidem pro bonis acquirendis dantur 5 solidi.

c. In *parrochia Bernevelde (Barneveld)*. Domus Bilaer solvit 5 solidos in festo Martini. Ibidem alia domus 20 denarios. Item Menninclaer 2 solidos. Item Hermannus de Bisle 5 solidos. Quicumque istorum Martini non miserit Trajecti solvet botam. In *parrochia de Osterbeke (Oosterbeek)* ultra Renum in Driele (**Driel**) de tribus domibus 6 gallinas et de uno cotlater juxta curtem in Zelbeke (**Seelbeek**) 6 gallinas. In *parrochia Gherdere* quedam pars decime minute et grosse in Millingen (**Milligen**) et in Oldendorp (**Ouddorp**). *Parrochia Ermelo* quidam census in Lovenen et in Bekehusen, qui modo facit 16 solidos. Summa per omnia de censu facit 6½ libras 23 denarios.

d. Tercia pars decime grosse et minute in Reden pertinet ad Zelebeke. Isti sunt, qui solvunt decimam suam in Reden preposito ecclesie sancti Petri; quid et quantum quelibet domus solvat, inferius est notatum; et solvent eandem decimam infra octavam Cathedre Petri. Domus de Bare (**Bahr, Baer**) solvit 6½ modios siliginis et tantum ordeï. Ghiselbertus de Herde 3 modios siliginis et tantum ordeï. Item in Boecholt (??) colonus domini de Bronchorst 3½ modios siliginis et tantum ordeï. Item Gertrudis de Brake 3 modios siliginis et tantum ordeï. Item Symon de Stega 3 modios siliginis et tantum ordeï. Item Egbertus de Buisberch 3½ modios siliginis et 4 modios ordeï. Item Gerardus dictus Brawe 3 modios siliginis et tantum ordeï. Item Margareta Brandenborchs 3 modios siliginis et tantum ordeï. Item Lambertus de Hackendale 2½ modios siliginis et tantum ordeï. Item Gerardus de Bemedede 1½ modios siliginis et tantum ordeï. Item Gerardus Walekin 2½ modios siliginis et tantum ordeï.

Item Henricus Vrelin 3 modios siliginis et tantum ordeï. Item bona Heneboyen 3 modios siliginis et tantum ordeï. Item Mabilia de Middachten (**Middachten**) de bonis in Broeken (??) 2 modios siliginis et tantum ordeï. Item Bertoldus dictus Oddeken 2½ modios siliginis et tantum ordeï. Item bona Roberti ex Insula 7 modios ordeï. Item Menzo de Wortreden 3 modios siliginis et tantum ordeï. Item Gerardus de Wortreden de bonis Remboldi de Mallant

myt mannen die daer inne hoeren. Vierhoeven lands gelegen in den Nyebroeck met deren toebehoeren te verheergewaden myt einen perde myt einen punde guets gelts.”

Tekst 1402 belening heerlijkheid

In 1402 draagt Robert zijn goederen rondom de burcht, gronden, mannen en rechten over aan Reynald van Gelre om ze vervolgens in leen terug te ontvangen: *.....met allen sijnen toebehoren, der Jonckfrouwen weert beneven Redinchem. In den Rhijn met anders den Weerden, die in de Rhijn gelegen sijn, met den Gerichte hoge ende lege, met thinsen, ende thienden, en met Visscherijen, dat is te verstaan tusschen der Aa, en Redinchem, met den mannen die to den Dorenweerd horen, met den bossche dat daar to hoort, gelegen in den kerspel van Wolffhesen, ende van Oosterbeeck tot eenen welgeboren dienstmans goede te verheergewaden aan ons en aan onze nakomelingen van Robert vursz. en van zijnen erven met eenen peerde***12**.

De belening wordt in Gelre's Register op de Leenakten Boeken Kwartier Arnhem vermeld onder de kop "Wolffhezen", waarmee wordt bedoeld de gelijknamige parochie.

Onder "gerichte" dient te worden verstaan de lage jurisdictie. Bezien vanuit de positie van leenheer Karel van Gelre is dat natuurlijk logisch, maar het is praktisch wel zeer lastig omdat Robert in de aanliggende heerlijkheid Dorenweerd met de hoge jurisdictie wordt beleend.

In 2015 heb ik hierop al gewezen (p. 24 e.v.), maar nu en bij nader inzien is de situatie nóg complexer.

=====

Ex: **POST, R.R.: Eigenkerken en bisschoppelijk gezag in het diocees Utrecht tot de 13e eeuw, 1928**

De Duitse Orde had sinds 1237 van paus Gregorius IX een algemeen privilege, om de kerken, waarover zij het patronaatsrecht had, door eigen priester-broeders te laten bedienen. De geestelijken zouden in geestelijke zaken aan den bisschop en in tijdelijke zaken aan den commandeur verantwoordelijk zijn.

1408

Johan van Wijhe pacht zijn goed in Seelbeek voor één jaar voor acht molder rogge.

1409

Pachter Peter van Dienden. CHECK: **DienDen**??? Of Lienden, zie 1410

1410

Pachter Goesen van Lyenden.

!!!!ZIE ZdZ V!!! vanaf 1413

1411 – 1417

Robert van Dorenweerd – de laatste mannelijke telg uit het geslacht – overlijdt 1411-10-22. Verpachting aan Hugo Deecken voor de duur van zes jaar voor 6 molder rogge per jaar en in 1417 wordt hij opnieuw voor zes jaar pachter.

1418

Dirk van Wisch, echtgenoot van Agnes van Dorenweerd, huurt het goed voor zes jaar.

Na de dood van haar zuster erft Agnes de heerlijkheid; ze wordt er nog in 1419 mee beleend. Wanneer Agnes overlijdt is onbekend, Dirk sterft na 08-12-1425, waarna Dorenweerd overgaat op Stevina en haar echtgenoot Hendrik van Homoet. Hiermee komt een einde aan de weergave van wat is aangetroffen over individueel

1419

Dirck van Wisch wordt beleend met de beide hoven in Seelbeek/

NN van Dorenweerd, 1412 – 1419 Robert's oudste dochter wordt in 1412 met de heerlijkheid Dorenweerd beleend. Zij is gehuwd met Wouter van Dorninck, Otten's zoon, de eerste heer van Dorenweerd buiten het geslacht van van Dorenweerd. Het huwelijk blijft kinderloos. Vermoedelijk is Wouter, overleden in 1446, een zoon van de Otten van Doernic die in 1358 wordt genoemd als "magghe" van Bernd III. Op 09-03-1413 draagt Wolter van Dorninck van Dorenweerd over aan Derck van

DCN:

Acte dd. 1662-01-01 waarbij Johan Albrecht Schellart, heer tot Doorwerth, de hof te Seelbeek tot onderpand stelt voor de rechten van zijn vrouw Anna Sophia van Pipenpoy op een uiterwaard te Heteren, krachtens hun huwelijksvoorwaarden d.d. 22 maart 1659, welke uiterwaard door hem verkocht is, 1662. 1 charter

=====

1435

Omstreeks dit jaar, vermoedt Beelaerts van Blokland, wonen Bait en Brant van Zeelbeek "daar", maar het is niet geheel duidelijk wat hij dan bedoelt. (N: Uit zijn verdere uitwerking van dit gegeven noteer ik het volgende " in 1558 nog sprake was van „Baete van Zeelbeex hof" en in 1561 van „Bart Seelbeeks hofstat", terwijl op eene in 1642 door N. Geelkerck gecopieerde kaart (zie no. 261 van de verzameling kaarten der Rekenkamer in het Rijksarchief te Arnhem) ter plaatse, waar het bouwhuis van dezen hof te Zeelbeek heeft gestaan, aangegeven staat; Batenhoffstadt, en zoo ook op de 25 December 1702 door G. Passavant geteekende kaart: Batenhoff (zie no. 263 van evengenoemde verzameling)").

14(5)1-07-06

Scheidsrechterlijke uitspraak van Willem Ingenieurwland in een geschil tussen Johan van den Walle, rentmeester van het kapittel van St. Pieter van de Veluwe en Gijsbertus van Heerde. (N: Ingenieurwland is dan nog ordebroeder van de RDO, later zal hij collator zijn van de kerk van Oosterbeek en pastoor van de Wolfhezer kerk).

1459

Reynalt van Homoyt komt voor als huurder tot aan zijn overlijden in dit jaar. Hertog Arnold van Egmond verpacht het goed nog dit jaar aan Borchart van den Nyenhuys à 4½ molder rogge/jaar, blijkens de rekeningen van 1461—1463.

1460-05-27

Lijst der door Otto Van den Gruythuys geïnde en niet geïnde gelden uit de goederen van het kapittel (te Brummen en Zeelbeek).

1462-09-13

Het kapittel verpacht voor 5 jaren aan Jan Van den Wall den Petershoff te Brummen en de hof te Zeelbeek met hun toebehoren, op voorwaarde van jaarlijkse rekening en uitkering van 2/3 over de opbrengst van sommige hofrechten.

1465-02-23

Gerechtsbrief van den rechter van Veluwenzoom, waarbij Johan Van den Walle erkent van het kapittel in lijfpacht te nemen den hof Broeckerhave te Velpp, op de voorwaarden, vervat in 's kapittels hier ingelaschten brief dd. 1464 (*Maart 12) op sunte Gregorius dach des heylygen Paeuwes.*

1466-1467

Pachter Goissen Hoick voor 4 molder.

1467-1468

Het goed blijft onbewerkt „omme der veden wyll” (oorlogshandelingen) en dat resulteert in een boeking „Miins ghenedigen heren lant tZeelbeek oeck wuest gelegen”, maar het jaar daarop gaat het beter

1469/70

De rekening over dit jaar vermeldt: „Miins heren lant tot Zeelbeek heft wuest gelegen, dair en is dit jair niet van geboirt, ende dat is nu irst verpacht”.

1470/1

Goissen Hoick pacht het goed opnieuw, nu voor twee molder rogge in 1470/1 en 1473/4.

1469

Leenbrief van Adolph, hertog van Gelre en Gulik, waarbij Maria van Homoet, huisvrouw van Sweder van Montfoirt, beleend wordt met de hofstad Seelbeek met zijn toebehoren.

1469(? , jaar onvermeld) - juni

Het kapittel geeft aan Johan Van den Walle voor 6 jaar in pacht den Petershoff te Brummen en den hof te Zeelbeek met toebehoren, op voorwaarde van rekening en uitkering van ½ van de ontvangsten van zekere hofrechten.

Deze pachtovereenkomst is opgenomen in een brief dd. 1469 (*Juni 28) opter heylygen Apostelen avont Petri et Pauli*, waarin het laatste zinsdeel wordt herschreven a.v.: *op voorwaarde van rekening en uitkeering van 2/3 van de ontvangsten van zekere hofrechten en op de verdere voorwaarden, vervat in 's kapittels hier ingelaschten brief z.d.*

1484-01-19

Het kapittel geeft aan Gerijt Van den Wall voor 4 jaren in pacht den Petershoff te Brummen en den hof te Zeelbeek, op voorwaarde van rekening en uitkering van 2/3 der opbrengst van zekere hofrechten (Opgenomen in een brief dd. 1484 (*Januari 24* met de bevestiging ervan door Gerijt Van den Wall)

1484-01-24

Gerijt Van den Wall erkent van het kapittel voor 4 jaren in pacht te nemen den Petershoff te Brummen en den hof te Zeelbeek, op de voorwaarden, vervat in 's kapittels hier

ingelaschten brief dd. 1484 Januari 19, o.a. op voorwaarde van rekening en uitkeering van 2/3 der opbrengst van zekere hofrechten.

1484-04-14

Het kapittel erkent voldaan te zijn door Gherijt Van den Wall van alle achterstallige gelden, door zijnen vader Jan Van den Wall aan het kapittel verschuldigd wegens het beheer van het ambt in de Veluwe en van den hof Broeckerhove.

Met het beheer *van het ambt in de Veluwe* zal de hof Zeelbeek zijn bedoeld; Broeckerhove ligt in of nabij Velp en heet later waarschijnlijk Biljoen.

1496-04-15

De hof te Seelbeek door hertog Karel aan Cornelis Kaick en diens echtgenote Wendele voor 2 molder rogge 's jaars, Arnhemse maat, te betalen op St, Maarten in de winter, in levenslange erfpacht gegeven.

De beschrijving van de hof luidt "... den vurs. hoff to Selbeeck, woe die gelegen is, noirtwaert langhs der gemeynre straten in der beken myt eyne elspesken, voirt mit alsulcken placken lantzheggen ain beyden zyden van den wech in dat erve ind guet gehoerende totten Dorenweert, geliick onse rentmeister van Veluwen sulx to verpachten pleegh."

Hertog Karel geeft de volgende verklaring bij deze pachtverlening: ".....soe hiirbevoerens eyn onser pachtguede in Veluwen inden kerspell van Oisterbeeck gelegen, geheiten den hoff to Selbeeck, is blyven liggen ind ons opgekomen vur den pacht nementlick vur twee malder roggen sjairs, den onse rentmeister indertiit een deell jaren verpacht heeft gehadt ind nyet meer dan anderhalf malder roggen sjairs ofi dairomtrint gegolden heeft,"

Maar daarna blijkt dat Cornelis toch steeds 1½ molder rogge heeft betaald.

1500-01-22

Overeenkomst tusschen het kapittel en Gerijt Then Wal over de betaling der achterstallen van het beheer der hoven Broeckerhoof, Petershoff en Zeelbeek.

1534-09-20

(Karel), hertog (van Gelre) enz., schenkt zijn dienaar Johan Virssen voor zijn leven, het gebruik van de heggen, houtgewassen en elzen in de buurschap Selbeeck in het kerspel van Oisterbeeck.

1512-10-25

Hertog Kairl van Gelre verklaart, dat de goederen van het kapittel in Veluwenzoem vrij zullen zijn van alle belasting door betaling eener jaarlijkse "pontschattinge", gelijk de goederen der andere Utrechtsche kapittelen.

1558

Melding uit dit jaar: "...een hegge gelegen by Baete van Zeelbeex hoff in Konenbosch..." en "...een boschken, den Elst genaempt, gelegen tegens den erve ende „bouwhuys tot Zeelbeeck tusschen Konenbosch ende Oesterbeeck...".

De pachtopbrengsten blijven laag of blijven uit en kort na 1558 geeft de Rekenkamer opdracht aan de beheerder der Veluwse domeinen, Johan Bentinck, om een rapport terzake, maar deze verwijst het onderzoek door naar de bosmeester. Dirck van Buuren, als auditeur

van de Rekenkamer geeft de opdracht dan inderdaad aan bosmeester Frederik van Rennes, die op 1561-11-17 schrijft: “Verlaerde deselfde boschmeister tSeelbeeck omtrent den Dorenweert gelegen is seecker stuck lantz genoemt Bart Seelbeecks hoffstat, tsamen groot metten elsenpasken daertoe behorende, ongeveerlick drye mergen, Coninglycke Majesteit competerende, welk elsepasken in tyt van hoefdinge ende cribben, als te waterwaerts zeer propys gelegen, gehaelt ende gebruyckt wort, waervan deselve boschmeister den VII jarigen houw estimeerde omtrent XXVI off XXVII Karolus gulden waerdig te zyne, ende soude men metter tyt yemants moegen becommen, die 't voors. saylant, dat wust ende ongebouwt liggende is, mitten selven elsenpasken voor eenen tiit van X off XII jaeren op eenen pacht van omtrent III. malder roggen jaerlix daer van te responderen wel souden begeeren ende versoucken in pacht aen te nemen om alsoe wederom in wesen te brengen”.

Op 1561-12-14 wordt het rapport ingediend bij “den Auditeur DERCK V. BUREN”.

Echter van dat laatste – het “in wesen te brengen” – is niets terechtgekomen, de grond is opgenomen in de Domeinbossen

In het jaarverslag over de periode 1564-07-13 – 1565-07-12 maakt rentmeester Johan Bentinck de volgende opmerking: “Als van de twee malder roggen erfpachts gaende uuyten hoff to Zeelbeeck mit zynen toebehoeren, daarvan inde Xle reckeninge f. i° XI ende noch breider inde Xe reckeninge f. i° VIII mentie gemaect wort, nae uuytwysen der brieven heeren Caerle Hertoge van Gelre, date MIIII° XCVI, geregistreert int IIIIe register, beginnende anno voors. fo. XIII, heef desen rentmeester in voldoeningen van tgunt hem aldaer gelast is hem geïnformeert ende ondervraecht zoo nae doenlick ende en kan nyet vernemen, datter anderen hoff to Zeelbeeck althans in wesen ende bekend is dan dengenen, die den heere van Dorenweert te leen houdt, ende aengaende het elspasken ende een zeckere vleckle lants, beide mede inde erffpachtsbrieven verhaelt, daarvan die Coninglicke Majesteit van beyde jegenwoirdelick int gebruyck is ende geappliceert zinn aen de demeyne ende daeromme ziins bedunckens voor den voirs. erffpacht zullen zinn verlaten, ende daeromme hier nyet.”

Hier staat dus – met enkele *disclaimers* – dat de hof in Seelbeek die de heer van Dorenweerd in 1565 in leen heeft nog bestaat, maar dat er niets meer te vinden is van de andere, de tweede, hof in Seelbeek.

=====

1. E.N. Palmboom, **Het kapittel van Sint Jan te Utrecht: een onderzoek naar verwerving, beheer** en administratie van het oudste goederenbezit (elfde-veertiende eeuw), 1995
2. **Ter recognitie. Opstellen aangeboden aan prof. mr. H. van der Linden bij ...**
3. Van meenten tot markten, A. Kos

G.B. Leppink: Het sint Catharinae gasthuis in Arnhem

4. B.J.P. van Bavel: Goederenverwerving en goederenbeheer

=====

=====

Ex: K. van Vliet p. 300

Naar alle waarschijnlijkheid was de curtis van St.-Pieter in Brummen, die net als die van Uffelte tot de stichtingsdotatie van St.-Pieter mag worden gerekend, eveneens afkomstig uit de schenking van 1046 (Noot 1225)

1255 Voor de curtis van Brummen zie: OHZnrs. 351 (121505 28) en 361 (12160205) (=OSUnrs. 619 en 625); OSUU nr. 833 (1231). Een uitvoerige opgave van de aan deze hof verbonden inkomsten geeft het proosdijregister van ca. 1300: ed. Muller Fzn. 1886, 54-57. Hieruit blijkt dat de aan deze hof verbonden bezittingen voornamelijk in de parochies Brummen, Warnsveld en Wichmond waren gelegen, welke alle binnen de grenzen vielen van het in 1046 geschonken graafschap in Hamaland (vgl. de kaart bij: Wirtz 1971, 75). Voor de relatie met de stichtingsdotatie van St.-Pieter zie het betoog van P.A. Henderikx, vermeld in n. 1221

=====

De Hof te Seelbeek (Selebach) wordt in 839 voor het eerst genoemd. Resten ervan zijn in 1907 opgegraven bij de aanleg van vijverpartijen in het Elzenpasje. Het betrof een 14e -eeuwse woontoren van binnenwerks 8 x 5,25 meter en muren van ruim 75 cm dik. Het terrein is niet beschermd, maar heeft wel belangrijke historische waarde
Ex: Doorwerth, Beheervisie 2017, Geldersch Landschap & Kasteelen

(1469 Juni.) z. j. Het kapittel geeft aan Johan Van den Walle voor 6 jaar in pacht den Petershoff te Brammen en den hof te Zeelbeek met toebehooren , op voorwaarde van rekening en uitkeering van V, van de ontvangsten van zekere hofrechten. (Opgenomen in een brief dd. 1469 {Juni 28) op- ter heylygen Apostelen avont Petri et Pauli,)

Ex: Als boven regesten st. pieter

1469 {Juni 28) op ter heylygen Apostelen avont Petri et Pauli. Johan Van den Walle erkent van het kapittel voor 6 jaar in pacht te nemen den Petershoff te Brammen en den hof te Zeelbeek met toebehooren , op voorwaarde van rekening en uitkeering van */, van de ontvangsten van zekere hofrechten en op de verdere voorwaarden , ver- vat in 's kapittels hier ingelaschten brief z. d.

Ex: Regesten St. Pieter

1484 Janmn 19. Het kapittel geeft aan Geryt Van den Wall voor 4 jaren in pacht den Petershoff te Brammen en den hof te Zeelbeek, op voorwaarde van rekening en uitkeering van '/j der opbrengst van zekere hofrechten. (Opgenomen in een brief dd. 1484 {Januari 24) op sinte Fauwels avont conversionis.)

Ex: Regesten St. P.

1484 {Januari 24) op sinte Pauweh avont Conversionis. Geryt Van den Wall erkent van het kapittel voor 4 jaren in pacht te nemen den Petershoff te Brommen en den hof te Zeelbeek , op de voorwaarden, vervat in 's kapittels hier ingelaschten brief dd. 1484 Januari 19, o. a. op voorwaarde van rekeniag en uitkeering van % der opbrengst van zekere hofrechten.

Ex St. P.

DERICK PLOECH en WINANT RIDDER, schepenen te Arnhem, oorkonden, dat heer HENRICH BOUT, priester, en KATHERINE, echtgenoot van PETER JOHANS ZOON, overgedragen hebben aan GERIT VAN DEN WALLE een rente van 1¼ oud schild 's jaars, gaande uit het huis van SWENE VAN ELST.

Datering: 1432 Juni 16

Ex: Ga 2000 Oud Archief arnhem

- - - - -

Op 1469-08-15 beleent adolf, hertog van Gelre, Maria van Homoit, huisvrouw van Sweder van Montfoirt, met de hofstad Seelbeek met zijn toebehoren

=====

820. 1231 (December 10). Acta anno Domin. incam. 1232, Kal. Januarii XVII... in Sutphania.

Schepenbrief van Sutphen, waarbij Theoderic Judeus Pelgrinssone tegen betaling eener geldsom ten behoeve van den proost van het kapittel van St. Pieter te Utrecht afstand doet van het goed (R)ynardinge, behoorende onder den hof van Brummen, en dat hij van de St Pieterskerk in pacht had.

=====

=====

1467. 1484 Jpnt 14. Het kapittel erkent voldaan te zyn door Gheryt Van den Wall van alle achterstallige gelden, door zynen vader Jan Van den Wall aan het kapittel verschuldigd wegens het beheer van het ambt in de Veluwe en van den hof Broeckerhove.

=====

In LL opnemen: B. H. SLICHER VAN BATH Hoven op de Veluwe in Ceres en Clio, 1964

=====

Derrick Schut

In 1576/78 pachter van hofstede toe Zeelbeek, Oosterbeek. Achternaam kan ook zijn: Schutten.

=====

[anna schut \(geboren olijslagers\), overleden 1592](#)

anna schut (geboren olijslagers) trouwde met derrick schut ongeveer 1565, in [trouwplaats](#).

derrick is geboren ongeveer 1530, in beekbergen.

Hij beroep was Pachter van een hofstede te Zeelbeek.

Zij hadden een dochter: geertgen derks orges (geboren schut).

anna is overleden in 1592.

=====

Bouwgeschiedenis:

Stichting: 14e eeuw

Typologie: Woontoren

Afm. hoofdburcht (m): 8 x 5,25m

Zichtbare toestand: Ruïne

Bron: Kastel in nederland. DL 17-08-2019

Ex: In kringen van Kanunnikken:

Hfdstk 4:

P. 248: drie kerken die Bernold na 1040 in Utrecht liet bouwen, de kapittelkerken van St.-Pieter en St.-Jan en de abdijkerk van St.-Paulus

p. 259 waarvan Bernold er enkele reserveerde voor de dotatie van de kapittels van St.-Pieter en St.-Jan, die hij omstreeks 1050 in Utrecht stichtte.

Hfdstk 5:

p. 279: Voor elk van deze gemeenschappen liet Bernold een nieuwe kerk bouwen net buiten de muren van het castellum, in suburbio. Ten oosten en ten noorden van de burcht stichtte hij de kerken van St.-Pieter en St. Jann de Doper. De eerste werd gewijd op 1 mei 1048, de tweede op 1 oktober van 1051, 1052 of 1053.1143

Bijbehorende noot 1143: vóór Bernolds overlijden op 199 juli 1054 zijn gebeurd, dus op 1 oktober 1051, 1052 of 1053.

P. 300: Naar alle waarschijnlijkheid was de curtis van St.-Pieter in Brummen

Bijbehorende noot: Voor de curtis van Brummen zie: OHZnrs. 351 (121505 28) en 361 (12160205) (=OSUnrs. 619 en 625); OSUU nr. 833 (1231). Een uitvoerige opgave van de aan deze hof verbonden inkomsten geeft het proosdijregister van ca. 1300: ed. Muller Fzn. 1886, 54-57. Hieruit blijkt dat de aan deze hof verbonden bezittingen voornamelijk in de parochies Brummen, Warnsveld en Wichmond waren gelegen, welke alle binnen de grenzen vielenn van het in 1046 geschonken graafschap in Hamaland (vgl. de kaart bij: Wirtz 1971, 75

In 1402 wordt Robert van Dorenweerd door de hertog van Gelre beleend met de Hof te Seelbeek en een aantal elders gelegen goederen alsook mannen en rechten. De akte luidt als volgt: *Den Hof te Seelbeek myt alle sijnen toebehooren, met gerichtten, myt thiens, myt thienden, myt mannen ende myt bossche. Dat guet te Driel myt sijnen toebehoeren. Alle guet dat he tot Wagenijngen ende te Bernichem liggende heeft myt alle zynen toebehoire en inbroecke en myt mannen die daer inne hoeren. Vierhoeven lands gelegen in den Nyebroeck met deren toebehoeren te verheergewaden myt einen perde myt einen punde guets gelts*

Deze belening wordt in Gelre's Register op de Leenakten Boeken Kwartier Arnhem vermeld onder de kop *Wolffhezen*, waarmee wordt bedoeld het kerspel Wolfheze; dit is te bezien als een bevestiging dat Seelbeek ook in 1402 niet onder Oosterbeek valt.

Een ander aspect is dat van de jurisdictie. In de tekst staat "met gerichtten". Maar is dit een meervoudsvorm en wordt hier nu het lage én het hoge gericht beleend of gaat het hier om een schrijffout of om een verbuigingsvorm en had er "gerichte" moeten staan?

Het lijkt alleszins praktisch om Robert met beide gerichtten te belenen, gezien de situatie op de grond. Immers, bij het bestaan van de beide gerichtten in de heerlijkheid kan het praktisch lastig zijn om in een beperkt gebied vlakbij een andere jurisdictie te voeren, terwijl de heer één en dezelfde persoon is. **CHECK VOORGAANDE ZIN** Over deze kwestie is steeds veel strijd geweest en uiteindelijk komt er in 1712 een grensregeling tot stand tussen de Rekenkamer en de heer van Dorenweerd. Daarin wordt o.a. vastgelegd*dat mede den Hoff tot Seelbeeke gelegen was buiten de Hooge Heerlikheit van den Doreweert ende dat de Heere van den Dorewert daarover in kragte van de beleeninge alleenlicken geregtigt was met het lege gerigte, blyvende het hooge gerigte aan mijn Heeren de Staaten deeser Landschap.....*(NN **Beelaerts van Blokland, Bijdragen en Mededelingen dl 30, 1927, pag. 184**) Maar ja, dit kán een juridische argumentatie achteraf zijn.

Een overzicht nu van de diverse pachters van resp. in Seelbeek.

1408

• Jan van Wijhe Walravensz. pacht in 1408 een Seelbeek-hoeve voor de duur van een jaar à 8 molder rogge. Dezelfde Jan wordt op zeker moment vóór juli 1413 beleend met Hof Wolfheze. (N: **Hij is gehuwd met El. van Meekeren, erfdochter van Hernen. Het echtpaar heeft twee dochters, maar gemeend wordt ook wel dat er een zoon en een dochter zijn. Hij is een broer van Hendrik van Wijhe die in 1428 wordt genoemd als eigenaar van Sonnenberg; het goed blijft tot 1489 in het bezit van het goed**)

1409

Pachter Peter van Dienden.

1410

Goesen van Lyenden.

1411, 1417

Pachter Hugo Deecken, beide keren voor zes jaren à zes molder rogge jaarlijks.

1418

Dirk van Wisch wordt huurder voor zes jaren.

≥ 1419

In 1419 wordt hij beleend met Dorenweerd én met de andere hof in Zeelbeek. In de jaren daarna zijn de heren van Dorenweerd pachter maar – vanaf 1426 – voor vier molder rogge per jaar.

Na den dood van Reynalt van Homoyt, die nog als huurder voorkomt tot in 1459, heeft de Hertog dit goed verpacht aan Borchart van den Nyenhuys een lid, zoo het schijnt, van het geslacht Sloet voor molder rogge 's jaars, blijkens de rekeningen van 1461—1463.

1460

- In mei 1460 blijkt Otto van der Gruythuys op te treden namens het kapittel van St. Pieter bij de administratie van geïnde en niet geïnde gelden uit o.a. Seelbeek

- Op 1469-06-28 of eerder neemt Johan van den Walle van het kapittel in pacht de Hof te Zeelbeek met toebehoren voor een termijn van 6 jaar.

- Op 1469-08-15 wordt de hofstad Seelbeek beleend: *Adolph, hertog van Gelre en Gulich waarbij Maria van Homoit, huisvrouw Sweder van Montfoort beleend wordt met de hofstad Seelbeek met zijn toebehoren.* (Noot: [Archieven.nl](http://archieven.nl). Toegangsnr. 209, Heerlijkheid Montfoort, 2^e afdeling, Verschillende goederen nr 434 en registnr. 648.)

1484

- In januari van dit jaar neemt Gerijt van den Wal de Hof voor vier jaar in pacht. Op 1484-04-14 erkent het kapittel, dat deze Gerijt alle door zijn vader Jan van den Wall verschuldigde gelden heeft voldaan; deze schulden komen voort uit *het beheer van het ambt in de Veluwe en van de Hof Broeckerhove* (kerspel Velp).

1496

- Hertog Karel geeft op 1496-04-15 zijn hof te Seelbeek in het kerspel van Oosterbeek aan Cornelis Kaick en zijn vrouw Wendele voor 2 malder rogge 's jaars in levenslange erfacht. (**Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, pag. 126. I.A. Nijhoff, Arnhem 1859**) Gerijt Then Wal, wellicht dezelfde als Gerijt van den Wal uit 1484, maakt schulden; op 1500-01-22 komt er een overeenkomst tot stand tussen hem en het kapittel over “achterstallen” van het beheer over (o.a.) Zeelbeek.

- Het kapittel verklaart dat zeker extract genomen is uit een rekening van Jan van den Wal, rentmeester van St. Petershoff te Brummen en Zeelbeek, 1554 (**N: 220 kapittel van st. Pieter te Utrecht**)

=====
Ex: Verslagen en Mededeelingen, dl II Martinus Nijhoff, 1892

Immers paus

Innocentius III bevestigde het kapittel reeds 1216 in den eigendom daarvan („curtis Selebeke**) in den boven door mij aangehaalden brief; en ook van dezen hof blijkt de aanwezigheid ónder de goederen van St. Pieter in 1231, daar de daaronder behorende tienden van Reden in dat jaar als eigendom van het kapittel vermeld worden *). Nog in 1553 vonden wij de onder den hof behorende goederen te gelijk met die van

den hof te Brummen door eenen rentmeester van wege hel
kapittel beheerd.

In november 1561 wordt besproken wat de grond te Seelbeek zou kunnen opbrengen. Bosmeester Frerick van Rennes (**N: Bosmeester van de domeinen die ca. 1560 ook van het Moftbos en zie DL's**) verklaart dat daar een bepaald stuk land ligt, *Bart Seelbeecks hoffstat* genoemd, *t'samen groot metten elsen pasken, daer toe behorende, ongeveerlick drye mergen Coninglycke Majesteit competerende, welk else pasken in tyt van hoefdinge ende cribben* (hoofden en kribben in de rivier) *als te waterwaerts zeer propys* (geschikt) *gelegen, gehaelt ende gebruyckt wort, waervan deselve Boschmeesters den vii jarigen houw* (kap om de 5 jaar) *estimeerde, omtrent xxvi off xxvii Karolus gulden waerdig te zyne, ende soude men metter tyt yemants moegen becommen, die 't voors. saylants dat wust ende ongebouwt liggende is, mitten selven elsen pasken voor eenen tyt van x. off xii. jaeren op eenen pacht van omtrent iiii. malder roggen jaerlicx daer van te responderen wel souden begeeren ende versoucken in pacht aen te nemen om alsoe wederom in wesen te brengen;(N: Van Hasselt, 1808)*

Het Elzenpasje ligt kennelijk erg gunstig om er desgewenst de aanwas d.m.v. hoofden en kribben te bevorderen.

• Mogelijk is in 1576/78 ene Derryck Schut pachter van hofstede toe Zeelbeek, Oosterbeek.

De Dusinghof: check GA

Beelaerts van Blokland (1928, p.102) meent dat de hof te Zeelbeek wel een tinshof zal zijn geweest
Zie ZdZ 2015, 2016, 2018

Ex: 0306 Commanderie van St. Jan, Arnhem

Johannes de Brenen senior, rentmeester van de Valua in het graafschap Ghelria, verklaart, dat Gerardus de Merhem en Greta zijn vrouw verkocht hebben 3½ morgen, de Vlasacker, in Westterame, aan Ghesa des Coppers, die jaarlijks aan den Dusinghof van den graaf van Ghelria een cijns zal geven van vijf brabantinos en een kleinen denarius

Datering: 1330 juli 25

=====

Verschuldigd in de Dusinghof te Oosterbeek uit goederen aldaar en in andere kerspelen; met aantekening van ontvangsten en enkele wijzigingen, alsmede lijsten voor ieder jaar afzonderlijk van de in die hof geïnde hoofdtijnzen, ca. 1367-1371 1 rol

N.B. Tijnsrol 1. Aan het hoofd: "In officio Aernhem et Oesterbeke census curtis Dusinghof, conscriptus anno Domini ...". De rest van het perkament is afgebroken, op de volgende regel een onleesbare naam. De tijnsrol moeten verschuldigd geweest zijn in of na 1367, het jaartal van de eerste lijst der hoofdtijnzen. De hand is bovendien dezelfde als die van de tijnsrollen van Hattem en Epe van dat jaar (inv.nrs. 2637 en 2644). De hoofdtijnslijsten ten dele in dorso.

Datering: ca. 1367-1371

=====

Gedenkwaardigheden, dl 6, nummer 1902: 1537-11-03 Hertog Karel geeft den wind en het gemaal te Lent aan Henrik Waterhalen in erfpacht, voor een ouden tornooischen groot, jaarlijks te Oosterbeek in den Duysinckhof te betalen

=====

CHECK ALLE VROEGMIDDELEEUWSE NAMEN (TOPONIEMEN, VOOR- EN GESLACHTSNAMEN) BIJ HENSTRA

CHECK ALLE NAMEN DIE BETREKKING HEBBEN OP MEINERSWIJK BIJ 2009 WERKBOEK

=====

CHECK DIT STUK MET HOUKES + 40A. OOK VWB SEELBEEKROUTE EN TUMULIROND 183/443
Is ook de heerwech pre-historisch? Ik durf er geen eenduidig antwoord op te geven, wel is duidelijk dat de heerwech tussen grafheuvels door loopt.

Hoe ook rondom de locatie van de Wolfhezer kerk heeft Houkes zestien grafheuvels aangetroffen maar houdt geen rekening met twee exemplaren die zijn verdwenen bij de aanleg van de A50. (N: Bij de afgraving van de helling van een plateau te Wolfheze ten behoeve van de aanleg van de A50 werd een familiegrafheuvel – een aantal tangentiale graven rond een centraal graf – ontdekt uit de Elpcultuur, 2000-1000 v.Chr. Het plateau was lokaal bekend als de “Bananenbult” en de grafheuvel lag in het noorden van het vierkant X445 en X446, Y183 en Y184 op de topografisch kaart 40 A, daar waar aan de noordzijde van de A50 twee heideveldjes en de Beukenlaan samenkomen. Ik moet hierbij aantekenen dat ik de bron van deze melding ben kwijt geraakt)

De heerwech krijgt zijn naam pas in 1553 in een gerechtprocedure tussen Johan Stratus, inwoner van Wolfheze, en het wildforstergoed in deze plaats over het recht van overpad; daarin wordt de *stridigen wech* (omstreden weg) ook *heerwech* genoemd

BELANGRIJKSTE BRONNEN EN LITERATUUR

Naslagwerken

Archief St. Agnietenklooster te Rhenen

Archief Batenburg (Batenborch), GA 0376

Archief Ridderlijke Duitse Orde

Archief Tiel, regesten

Archief Utrechtse Kapittels St. Pieter, St. Jan, Ste. Marie, St. Salvator, St. Maarten

(voor zover beschikbaar in 1e kwartaal 2021 en exclusief paleografische teksten)

Bosatlas van de Geschiedenis van Nederland, 2011

Foundation for Medieval Genealogy

Gelders Archief: GA 0001 Graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen; GA 0152 ORA Gendt;

GA 2000 Oud Archief Arnhem (Graswinckel);

Kroniek van het historisch gezelschap te Utrecht, 1^e druk, 1846-1876

Oud-archief van de stad Roermond 1001

Literatuur, bronnen

BEAUFORT, R.F.P. de e.a.: De Betuwe, 1968

BEEKMAN, A.A.: Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795, dl I 1905/1907

BEELAERTS VAN BLOKLAND, W.A.: Enkele bladzijden in Bijdragen en Mededeelingen dl XXXI, 1928

BERGH: L. PH. C. van den: Oorsprong en betekenis der plaatsnamen in Gelderland, zonder datum

- BERKELBACH VAN DER SPRENKEL, J.W. De bisschoppen van Utrecht 1301-1340, 1937
- BOER, J. L. de: In 't Geldersche Rijnland rondom de Doorwerth, ongedateerd
- BROM, G.: Regesten van oorkonden Sticht Utrecht (694-1301), 1e en 2e deel, 1907/8
- DÉMOED, E.J.: Van een groene zoom aan een vaal kleed, ca. 1953
- DOESBURG, J. van e.a. : Een middeleeuwse nederzetting in het Oud Reemsterzand, 2009
- DOORNINCK, P. N. v.: Leenacten van Gelre en Zutphen, 1376-1402, 1901
- EDELMAN, C.H. e.a.: Over de perceelsnamen van het Nederlandse rivierkleigebied, 1949
- FEES I: J.F. Böhmer, Regesta Imperii, dl I, Band 2, 2007
- GELDERSCH LANDSCHAP & KASTEELLEN: Beheervisie Rosande Polder, 2017
- GLAZEMA, P.: De kerk van Oosterbeek in BMG, dl 1
- GRASWINCKEL, D.P.M.: Oud-Archief Gem. Arnhem, Brievenlijst en Regestenlijst dl III, 1935
- GRONEMAN, H.J.H.: De bouwval te Wolfhezen en wat er gevonden werd, 1893. Publikatie in Eigen Haard 1894, pag. 133 e.v. Gelders Archief, Blok 0508, inv. nr. 328. Ingezonden brief Arnhemsche Courant 4 juli 1893
- HASSELT, G. van: Geldersche byzonderheden 1-5, 1809
- HENSTRA, D.J.: Friese graafschappen tussen Zwin en Wezer, 2011
- HERINGA, E.: Tynsen op de Veluwe, 1932
- HERMANS, D.B.M.: Middeleeuwse woontorens in Nederland : de bouwhistorische benadering van een kasteelvorm, 2013
- HOUKES, R.: 1. Onderzoek naar relaties in de verspreiding van grafheuvels uit het laat-neolithicum en de bronstijd in het kaartgebied van Arnhem-Renkum, kaartblad 40a, noordelijk deel. 2. Opgegraven verleden van Gelderland, pag. 133. 3. Emailwisseling in april 2003 en oktober 2007
- HUISMAN, J.: Brief van 14-06-2007 aan de auteur. Archeologische vondsten in de buurtschap Harten bij Renkum in: Westerheem, jrg. 27, nr. 6, dec/1978
- JAPPE ALBERTS, W.: Stadsrekeningen van Arnhem, deel (, 1967
- KLEP, P.M.M. e.a.: Nijmegen, geschiedenis oudste stad van Nederland, dl I. De economische en sociale ontwikkelingen in de Middeleeuwen
- KOK, R.H.J.: Oude graven tussen Yssel en Vallei. Prehistorische grafheuvels uit de Steenen Bronstijd, p. 26
- KUILE, G.J. ter: Geschiedenis van den Hof Espelo, 1908
- LEYDEN, F. Oude wegen op de Veluwe. Bijdragen en Mededelingen 1940, dl 43. Oude wegen op de Veluwe. Een aanvulling. Bijdragen en Mededelingen 1941, dl 44. Landweren en wachtplaatsen in Gelderland. Bijdragen en Mededelingen, 1942, dl 45
- LIEFTINCK, G. I.: De herkomst van bisschop Bernold van Utrecht. (1027 1054). Jaarboekje Oud-Utrecht 1949
- LINSKENS, R.: Wat 'n leven, deel 7, Reizen en trekken
- MARIS A.J.: Archief Kapittel St. Walburg, Arnhem, 1931; De leen-, keurmedige en tynsgoederen van de St. Silvator-Abdij te Prüm in Gelderland, 1934
- MULLER Fz., S.: Register der inkomsten van de proosdij van St. Pieter te Utrecht in het laatst der 13de eeuw, 1885. Regesten kapittel St. Pieter, 1891. Oorkondenboek Sticht Utrecht dl I, 1920
- PICARDT, J.: Korte beschrijvinge van eenige vergetene en verborgene antiquiteten, 1660 (Heruitgave 2008, W. van der Sanden)
- POTJER, M.: Historische atlas van Arnhem, 2006
- ROORDA VAN EYSINGA, N.P.J.H.: De Veluwezoom, ongedateerd ≥ 1949
- ROYAARDS, H.J.: Geschiedenis van het gevestigde Christendom en de Christelijke kerk in Nederland gedurende de Middeleeuwen, 1849
- SCHOUWEN, G. A. van: De Kelnarij van Putten, 1909
- SCHRASSERT, J.: Codex Gelro Zutphanicus, 1740
- SCHUYF, J.: Heidens Nederland, 1995
- SLICHTENHORST, A. van: Geldersse Geschiedenissen, 1654
- SLOET, J.J.S. (e.a.): Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen, dl I, 1872. Register leenaktenboeken kwartier Nijmegen, 1924
- SPAEN, W.A. van: Inleiding tot de historie van Gelderland, 1795

TIBUS, A: Der Gau Leomerike, 1877
 TIEMENS, W.H.: Het Papendal, Hoog & Laag, 11-11-1971
 TIMMERS, J.J.M.: Symboliek en iconografie der christelijke kunst, 1947
 TUUK, L. van der: Deense heersers in de Over-Betuwe, Bijdragen en Mededelingen 2008 (7-26).
 Noormannen in de Lage Landen, 2008. De Friezen, 4e druk 2014
 VERDAM, J.: Middelnederlandsch Handwoordenboek, 1932
 VERKERK, C.L.: Coullissen van de macht. Hilversum, 1992. Baljuw Bernd van den Dorenweerde in
 Jb. 88, Amstelodamum 1996. Arnhem als koningsgoed, Bijdragen en Mededelingen, 1983,
 pag. 18
 VLIET, K. van: In kringen van kanunniken, 2002
 WESTERINCH, W. van de: Emailwisselingen herfst 2011
 WEYLING, J.F.A.N.: Bijdrage tot de geschiedenis van de wijbisschoppen van Utrecht tot 1580, 1951
 WILLEMS, W.J.H.: Nijmegen, geschiedenis oudste stad van Nederland, dl I, 2004
 WINTER, J.M. van: Het bisdom Utrecht tussen Gelre en Holland in, Gelre, Geldern, Gelderland.
 Geschiedenis en cultuur van het hertogdom Gelre. Bisschop Bernold, afkomst en
 persoonlijkheid in Utrecht, kruispunt van de Middeleeuwse kerk, dl VII, 1988. Adel en
 ridderschap in Gelre, 2e druk, 2013
 WITTEROOS, T.J.: Alle die Majt. Heggen, 1570
 WOLTERS, J.B.T.: De oorkonde van 23 maart 838, 1988
 WUBBE, P.A.A.M.: Archief abdij St. Mariënhorst te Hunnepe 1931

Notities

DE PRAAST (Praest, Proest) Praist? Prayst?

Dit gebied ligt aan de zuidelijke oever van de Rijn, in het uiterwaardengebied ten oosten van Meinerwijk en dichtbij de Nelson Mandelabrug. Zoals zo juist is gebleken komt de naam in 824 en 834 voor, in beide gevallen samen met Oosterbeek; niet aangetoond is dat Oosterbeek en Praast toen een aaneengesloten gebied vormden..

G. van Berkel & K. Samplonius (2018), *Nederlandse plaatsnamen verklaard*

Praets (Arnhem, GI)

834 kopie 11e eeuw *Prast*¹, 1294-1295 *curtis Prayst, Prast, Praest*², 1331 *op den Praest*³, 1359-1360 *Johannes de Praest, Hermannus opter Praest*⁴, 1503 *ainghen Praist, op ter Praesten*⁵, 1645 *den Proost*⁵, 1830-1855 *De Praast*⁶, 1868 *de Praast*⁷, 1899 *Praast (De)*⁸, 1936 *Praats of Praast*⁹; Men verbindt deze naam met lat. *praepositus* 'proost'. Het is echter onduidelijk waarom dit bezit, dat in 834 aan de kerk van Utrecht kwam, toen reeds een dergelijke naam droeg¹⁰. Bovendien leidt het ontbreken van oude vormen van het type *pravest* eveneens tot twijfel en is de verklaring onjuist.

Lit. ¹Künzel e.a. 1989 292, ²Meihuizen 1953 59, 61, 79, ³NGN 3 217, ⁴Jappe Alberts 1967 I 151, ⁵NGN 3 217, ⁶GHAN 3 98, ⁷Kuyper Arnhem, ⁸Pott 285, ⁹LAN 346, ¹⁰Moerman 1956 185.

??Het toponiem lijkt vooral in zwang te zijn in de laag liggende gebieden van de Waal/Rijn delta.??

De oorsprong van de naam is niet achterhaald: provoost, proosdij, proost

Later in de tijd en blijkens Schouwen (1909, p. 15) “.....waren de Geldersche bezittingen van Abdinghof aanmerkelijk vermeerderd door den aankoop van goederen, toebehoorende aan het klooster van Werden, nadien genaamd Werdensche of Praestgoederen. In 1492 waren deze reeds aan Abdinghof verpand, waarop zij in 1556 gelost doch in 1559 „verkocht" werden”.

=====

Bijlagen

VELDWERKEN

Rondeel en landweren

Het Rondeel ligt ten zuidwesten van de kerk, op ca. 600 m afstand hemelsbreed CHECK en ettelijke tientallen meters ten zuiden van de heerwech. Het is een kunstmatige verhoging in het beekdal die aan alle zijden wordt omgeven door de Wolfhezebeek (twee sprengkoppen nabij de Wodanseiken, halverwege de afstand tussen het wildforstergoed en het Kousenhuisje; beredeneerde datering \leq medio 15e eeuw) en de Rondeelbeek (Sprengkoppen nabij en ten noordoosten van het Stratius Rondeel; beredeneerde datering: \leq medio 15e eeuw)

Het heeft hoogstwaarschijnlijk gediend als observatie- en/of controlepost langs de heerwech en de noord-zuidweg vanaf het veer Driel/Oosterbeek. En dat niet alleen ten behoeve van de leenmannen van het gebied, maar wellicht ook voor de heer van Gelre om te verhinderen dat er illegaal goederenvervoer over de Rijn zou plaats hebben. Het Rondeel dateert vermoedelijk uit de 15^e of 16^e eeuw en zal dan gebouwd zijn resp. door Johan Stratius of door Evert van Wilp.

De reden Stratius als bouwheer te vermoeden is dat het Rondeel al op 1616-06-10 het Stratius Rondeel wordt genoemd (Kaart 0124-K23, Gelders Archief). Aannemelijker lijkt het echter dat Evert van Wilp het veldwerk heeft gebouwd: de locatie van de schans op de kruising van de noord-zuidweg Driel/Oosterbeek – Harten en de heerwech én het stelsel van een dubbele landweer op de heerwech lijken meer het werk van een militair dan van een jurist en ambtenaar.

Tot nu toe zijn op de Veluwezoom niet meer landweren aangetroffen. Ze komen min of meer frequent voor op de oostelijke Veluwezoom en in de Achterhoek en dat wijst wederom eerder naar Evert van Wilp – telg in een zeer oud Gelders geslacht uit de gelijknamige plaats in de huidige gemeente Voorst – als bouwer van de landweer dan naar Stratius.

De wanden van het Rondeel, maar in elk geval de uitstekende, ronde hoeken, zullen door middel van vlechtwerk, “korven”, – afkomstig uit het Elzenpasken van Seelbeek? – zijn versterkt om afkalving door het langsstromende beekwater te voorkomen. De ronde hoeken bieden het voordeel van overlappende schootsvelden vanaf het Rondeel in het omliggende terrein.

HET RONDEEL IN 2008
Het Rondeel vanuit het noorden gezien.

Een landweer is een doorgaande aarden wal in het veld, vaak met een droge greppel of een gracht er omheen en is veelal voorzien van een doornen haag ter beveiliging van een bepaald gebied.

Van de beide landweren loopt de één vanaf het Rondeel noordwaarts en komt na enkele tientallen meters onder een rechte hoek uit op de heerwech. Aan de noordzijde van deze weg zet de greppel zich voort tot aan de A50 en wel bij het paaltje Re 165,5, op ca. 15 m afstand van de westzijde van het ecoduct. Aan de noordzijde van de A50 zijn geen sporen van de greppel aangetroffen; als ze er al waren heeft de bouw van het ecoduct (2011/2012) ze wel uitgewist. Gemakshalve wordt deze landweer de *binnenlandweer* genoemd. Daarvan is het deel tussen Rondeel en heerwech anno 2022 slechts met moeite herkenbaar. Of heeft, een *binnenlandweer* zijnde, nimmer een diep uitgegraven greppel gehad. Aan de noordzijde van de heerwech zet de landweer zich als een duidelijk herkenbare greppel voort.

Op een afstand van ettelijke tientallen meters westwaarts ligt de *buitenlandweer*. Deze heeft een duidelijk zichtbare greppel vanaf het begin in het beekdal tot aan en over de A50; vanaf de beekvoorde loopt de greppel noordwaarts langs de Koningsgrafheuvel en bereikt de heerwech onder een hoek van 90°. Vervolgens loopt de greppel noordoostwaarts door en bereikt de A50, tussen de paaltjes Re 165,3 en Re 165,4, op ca. 20 m afstand vanaf Re 165,3. Aan de noordzijde van de A50 loopt de greppel vanaf een punt, halverwege de afstand tussen Li 165,4 en Li 165,3, noordoostwaarts door naar het terrein van het psychiatrisch ziekenhuis, alwaar het al snel niet meer traceerbaar is.

Het Rondeel en de beide landweren hebben waarschijnlijk één complex gevormd.

DE LANDWEER ANNO 2008

Overige veldwerken

In het gebied zijn naast de zojuist behandelde veldwerken nog sporen van tal van andere veldwerken – sprengen, greppels, aarden wallen en uitdiepingen – te zien.

Zo bevindt zich in de zuidwest hoek van de kruising van de A50 met de Wolfhezerweg een gegraven diepte. Tussen de kerkruïne en het Kousenhuisje, aan de voet van de helling bevinden zich de sporen van een spreng, die droog staat aan de oostzijde van de Oude Kloosterweg, maar aan de westzijde – op enige afstand van de Kloosterweg – water voert, mede als gevolg van een gedeeltelijke her-uitgraving in het voorjaar van 2009.

Niet onmogelijk heeft de heerwech ter hoogte van de kerkruïne een flauwe bocht zuidwaarts gemaakt: vanaf de beide grafheuvels juist vóór de ruïne aan de zuidzijde van de Oude Kloosterweg schuin links het beekdal in, om dan, dicht onder de helling blijvend, na ettelijke honderden meters weer schuin rechts het beekdal uit te “klimmen”.

Voorts enkele minder opvallende greppels die min of meer haaks staan op de heerwech, enkele honderden meters ten oosten van de binnenlandweer.

Ook zijn er beschermingswallekes langs de heerwech, welke moeten voorkomen dat eigendommen van de dorpelingen worden beschadigd door het langstreckende verkeer. Ook vee wordt langs deze wallen door het dorp geleid (*driften*).

Ter hoogte van de Koningsheuvel, aan de westzijde van de buitenlandweer – dus in feite buiten Wolfhees – is agrarische activiteit geweest; ook lijkt hier een verhoging te zijn aangebracht in het veld, wellicht om het doortrekken van vrachtkarren op de noordzuidweg vanaf de beekvoorde te vergemakkelijken.

De nu nog zichtbare veldwerken in het gebied van de voormalige wildforsterij bestaan in hoofdzaak uit sprengen, wallen en kuilen. Het gebied is in de loop der tijden behoorlijk “op de schop genomen”, nu nog zichtbare sporen kunnen vroegere sporen hebben verdrongen,

KAART KLINKENBERG